

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3252>

Number: 43 , p. 175-200, Spring I 2016

Yayın Süreci

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

04.01.2016

13.03.2016

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE KÜRT SORUNU: GELİŞİMİ VE ETKİLERİ

*THE KURDISH PROBLEM IN DEMOCRATIC PARTY PERIOD: ITS
PROGRESS AND INFLUENCES*

Yrd. Doç. Dr. Fuat UÇAR

Giresun Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

Öz

Kürt Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nda; II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki dönemlerinden Cumhuriyet Dönemine kadar yöneticiler nezdinde hassasiyetini koruyan bir konu olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra, tek parti ve çok partili dönemlerde de güncelliğini koruyan Kürt Sorunu, 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti (DP) Döneminde de geleneksel politikaların dışında farklı uygulamalara konu olmuştur. Bu dönemde Kürt Sorunu, yöneticiler tarafından geleneksel olarak sadece asayiş sorunu olarak görülmenin dışında, iç ve dış etkenlerin de etkisiyle ortaya çıkan demokratikleşmeler sonucunda bir "yumuşama" dönemine girmiştir. Bu süreçte tek parti döneminde sürgüne gönderilenlerin yerlerine dönmeleri ve mülklerini edinmelerine izin verilmesi ile meclise temsilci olarak girmeleri en önemli gelişmeler olmuştur. Bu çerçevede Kürt Sorunu, 1934 İskan Kanunu'nun ve Umum Müfettişlikler'in kaldırılması ile çeşitli dernekler ve yayınların da ortaya çıkmasıyla Kürt Kimliği'ne ilişkin bir bilinçlenme meydana gelmiştir.

Yine DP döneminde, ülke genelinde uygulanan çeşitli liberal politikaların sonucunda yöneticilerin, önde gelen Kürt ağa ve şeyhleri ile işbirliği ve ittifak içine girmeleri, özellikle bu ağa ve şeyhlerin de etkisiyle DP'nin, doğu ve güneydoğu bölgelerinde CHP'ye nazaran daha fazla güç kazanmasına neden olmuştur. Siyasal ve ekonomik gelişmeler sonucunda DP döneminde ortaya çıkan bu ittifakın da etkisiyle ortaya çıkan Kürt kimliğine ilişkin siyasal ve ideolojik bilinçlenme daha sonraki dönemlerde Kürt Hareketi'nin gelişmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kürt Sorunu, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Kırk Dokuzlar Hareketi, Dicle Talebe Yurdu

Abstract

Kurdish problem has been an issue that keeps sensibility in the presence of executives from the periods of Abdulhamid II, Union and Progress Association in Ottoman Empire to the Republic period. After the proclamation of the Republic, the Kurdish prob-

lem that has kept up-to-date in single and multi party periods was subjected to different practices out of traditional politics in the period of Democratic Party in 1950-1960. In this period, the Kurdish problem, apart from which was perceived as only public peace problem by executives, got into a "detente term" as a result of democratisation that developed with internal and external factors. During this period, that the ones sent to exile in single party term got into parliament as delegate by being allowed to turn back and appropriate became the most important developments. The Kurdish problem within this scope became awareness regarding Kurdish identity with coming out of removing some associations and publications thanks to the removal of Settlement Law in 1934 and Public Inspectorship.

Once more in the period of Democratic Party, that the executives cooperated with Kurdish aga and sheiks as a result of various liberal politics applied all around the country caused Democratic Party to gain more strength in comparison to Republican People's Party in eastern and southeastern regions. The political and ideological awareness regarding Kurdish identity with the effect of this alliance in consequence of political and economical developments in Democratic Party period became one of the most important factors of Kurdish movement in later periods.

Keywords: Kurdish Problem, Democratic Party, Republican People's Party, 49s Movement, Dicle Dormitory

GİRİŞ

Kürt Sorunu, Türkiye'nin son yıllardaki en önemli sorunlarından birisidir. Osmanlı'dan itibaren son yüz yıllık süreçte çeşitli isyanlarla gündeme gelen bu sorun Cumhuriyet Döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet Döneminde, 1925'te *Şeyh Said İsyanı*, 1926'da *Birinci Ağrı İsyanı* ve 1927'de *İkinci Ağrı İsyanı*'nın meydana gelmesiyle bu isyanlara katılanlara yönelik 1934 yılında 2510 Sayılı *Mecburi İskan Kanunu*¹ çıkarılmıştır. Daha sonra 1938'de *Dersim İsyanı*'nın meydana gelmesi ve bastırılmasından sonra 1930'lu yıllar boyunca Kürt Sorunu güncelliğini kaybetmiştir. Buna rağmen Atatürk Dönemi Kürt Sorunu bugün en çok tartışılan konulardan biri olarak gündemde yer almaya devam etmektedir.² 1938 yılına kadar süren bu isyanlar, dini etmenler ve yabancı desteği dışında başka nedenlere de bağlanmıştır. Bu nedenler; Kürtlerin yeni

merkezi yönetim sisteminden hoşnutsuz olmaları, bürokratların Kürtlere kaba davranmaları sonucu halkın duyduğu bireysel huzursuzluk ve rahatsızlıklar şeklinde olmuştur.³ 1925-1938 dönemine ilişkin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Türkiye gözlemcisi; "Kürt bölgesinde ciddi ayaklanmalardan sonra devlet hala bu bölgede reform yapmaktan söz ediyor"⁴ şeklindeki değerlendirmesiyle yaşananlar isyan olarak nitelendirmiştir.

1925-1938 arasındaki bu dönemde devlete yönelik bu tür isyanların ortadan kaldırılmasında sertlik yanlısı bir tutum sergileyen İsmet İnönü bu dönemde başbakan olarak görev yapmıştır. Böylece 1938 yılında meydana gelen *Dersim İsyanı*'nın bastırılmasından sonra Kürt Sorunu'nun ne yeni bir ayaklanmaya girişebilecek maddi bir kuvveti, ne de ayaklanmanın yerine koyabileceği başka bir stra-

¹ *Resmî Gazete*, Kanun No: 2510, Sayı: 2733, Kabul Tarihi: 14.6.1934, İlan Tarihi: 21.6.1934.

² Atatürk Dönemi Kürt Sorunu ve politikaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler*, 3. Baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2015.

³ Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, Çev.: Kadriye Göksel, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 231-232.

⁴ *A.g.e.*, s. 237.

tejisi kalmıştır.⁵ Bu şekilde muhalif Kürt hareketi derin bir sessizliğe bürünmüş, milliyetçi Kürt liderler, isyanlar ile bir yere varamayacaklarını görmüşler ve yeni durumu da kabullenmek durumunda kalmışlardır.

Dönemsel olarak zaman zaman alevlenen, zaman zaman da gündemden düşen bu sorun sürekli olarak önemini korumuştur. Bu yönüyle tarihindeki en önemli sürecini yaşayan Kürt Sorunu, Ortadoğu'da ve Türkiye'de her zaman önemli bir politik unsur olmuştur. Bu çerçevede, Kürt Sorunu'na karşı; Osmanlı Devleti'nde Yavuz Sultan Selim'den II. Abdülhamit'e ve İttihat ve Terakki'ye kadar yönetimi elinde bulunduranların hassasiyetleri her zaman devam etmiştir. Yöneticilerin bu hassasiyeti Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla da aynı şekilde önemini korumuştur. Bu süreçte konu ile ilgili tartışmaların bir kısmı sorunun mahiyetinden çok ismi üzerinden yürütülmüştür.

Kürtler, II. Meşrutiyet döneminin getirdiği özgürlük ortamında II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) dönemlerinde diğer unsurlar gibi aktif olarak çeşitli örgütlenme ve etkin bir çaba içerisine girmişlerdir. Daha sonra Kürtler, Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'nun işgali karşısında, Mustafa Kemal'in önderliğinde Türkler ile birlikte dayanışma içerisine olmuşlar, Milli Mücadele'nin kazanılmasından ve ulusal bağımsızlığın elde edilmesinden sonra Kürtler Türkler ile ortak bir kader birliği yapmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti, 1923'te cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarından iktidar değişikliğinin ilk defa yaşandığı 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar geçen süre-

de, yani tek parti dönemi boyunca bir köylü toplumu ve ağırlıklı olarak da tarımla uğraşan bir ülke görünümünde olmuştur. Ülke 1950 yılındaki bu iktidar değişikliği ile on yıllık Demokrat Parti (DP) dönemini yaşamıştır. Siyasi, ekonomik, kültürel vb. yönlerden önemli gelişmelerin yaşandığı bu döneme ilişkin yapılan çalışmalar genellikle, DP'nin ya yüceltilmesi ya da karalanmasına yönelik olmuştur. Bu çerçevede Kürt Sorunu açısından DP dönemi ve DP'nin Kürt Sorunu'na yaklaşımı mutlaka incelenmesi gereken bir konu olarak önemini korumaktadır.

Kürt Sorunu'na yönelik yapılan çalışmalarda genellikle DP dönemine, *Kırk Dokuzlar Olayı*'nın dışında çok fazla yer verilmemiş, DP döneminin Kürt Sorunu'na ilişkin sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelerinden kaynaklanan dinamiği de sığ ve yerel (lokal) düzeyin dışında yeteri kadar ele alın(a)mamıştır. Bu açıdan DP dönemi, entelektüel düzeyde hareketlenen ve zaman zamanda da ivme Kürt Sorunu'nun gerek 1960'lı yıllarda, gerekse daha sonraki dönemlerdeki gelişiminin ve etkilerinin bir bütün olarak değerlendirilebilmesi ve günümüz Kürt Sorunu'nun dinamiğinin daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada on yıllık DP döneminde Kürt Sorunu'nun ve ideolojisinin gelişimi ile etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

1. DP İKTİDARI DÖNEMİ KÜRT POLİTİKALARI

Türkiye'nin demokrasi tarihinde önemli bir yere sahip olan 14 Mayıs 1950 seçimlerinde siyasi partilerin seçim kaygıları, pek çok konuda tavizi de beraberinde getirmiştir. DP'nin *Yeter Söz Milletin* sloganı ile girdiği 1950 seçimlerinin sonucunda iktidarın değişeceğine, CHP'nin baskı politikalarının ortadan kalkacağına yönelik umut halkta bir kurtuluş ve nefes alma kapısı olarak görülmüştür. Kürtler-

⁵ Hamit Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Ed.: Tanıl Bora - Murat Gültekin, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 850.

de de beklenti aynı olmuş, hem dini hassasiyetler hem de Kürt kimliği üzerindeki baskıların biraz olsun gevşeyeceği umudunun ortaya çıkması sonucu Kürtler de DP'ye yönelmiştir.⁶ Naci Kutlay'da bu süreçte; "Kürt muhalefeti 'doğu' sorununu konuşmaya başladı. 14 Mayıs 1950 Milletvekili Seçimlerinde Kürtlerin, o günlerin muhalefet partisi olan Demokrat Parti'yi destekleyeceğini bekleyenler ihtiyatlıydı. Sindirilmiş Kürtlerin bu hareketini riskli bulanlar vardı. Ancak Kürtler muhalefete oy verdi."⁷ diyerek DP'nin Kürtlerde bir umut meydana getirdiğini ifade etmiştir. Yine Cihat Baban da, DP'nin 298 milletvekili ile iktidara geleceği tahmininde bulunduğu Bayar, Baban'a; "Evet 298 rakamında hata yok, hatta eksiklik var. İktidarı nasıl olsa alacağız. Doğu vilayetleri üzerinde tereddütlü davranmış olacaksın, halbuki ben oralarda netice alacağımıza kaniim. Bize oy vereceklerini açıklamıyorlar ama, hemen hemen hepsi kararlı... Seçimlerde baskıya maruz kalmamak için Halk Partisinin de yüzüne güliyorlar"⁸ diyerek Kürtlere karşı yaklaşımını ve umutlu olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde, yirmi yedi yıllık CHP yönetiminden sonra 1950'de DP'nin iktidara gelmesiyle Osmanlı'dan beri siyasi ve sosyolojik olarak "çevre" konumunda bulunan halk ilk kez bütün sınıf ve katmanları ile "merkeze" doğru yönelmeye başlamış oldu. Türkiye'de yaşanan bu demokratikleşmeye paralel olarak eskiye göre çeşitli özgürlüklerin getirilmesi devletin Kürt Sorunu'na yaklaşımının da değişmesine neden olmuştur.

Özellikle yürürlükten kaldırılan *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*'nun engellenmesinde toprak ağaları ile sağlanan ittifak, 1950 seçimlerinde DP'ye asıl desteğin bu ailelerden gelmesinde etkili ol-

muştur. Böylece DP'nin merkez yöneticileri, daha önce karşı tarafta yer almış olsa bile en güçlü Kürt ağa ve şeyhlerini kendi saflarına almakta tereddüt göstermediler. Abdülmelik Fırat'ın ifadesine göre; "Mısak-ı milli hudutları dahilinde herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşdır, bütün faaliyetler her yerde aynı olmalıdır."⁹ teması DP tarafından işlenmiştir. Ayrıca DP'nin liberal görüşlerinin de etkisiyle doğuda yaşayan halkın DP'ye yönelmesini David McDowall şu şekilde belirtmiştir:

"1950'lerde ilk demokratik çoğulculuk belirtileri ortaya çıktıktan sonra su yüzüne çıkan bu eğilimler, şeyhler ulusal politikada kendi müritlerini muhafazakâr dini ya da sağ kanat partileri desteklemeye teşvik ederlerken, Kürt milliyetçileri de sol siyaset içinde güç aramaya çalıştı. Zaman içinde her ikisi de birbirleri için kâbusa dönüşecekti.¹⁰ (...) Şeyhlerin ve müritlerinin kaç oy sağlayabileceğini gayet iyi bilen Demokratlar bu duyguları istismar etmekte hızlı davrandılar ve dini özgürlükleri açıkça savundular. (...) Said Nursi 1950'de kendi müritlerini hararetle Demokratları desteklemeye teşvik etti. Bu davranışında yalnız değildi: Said Nursi ile yakın bağları olan, Bitlis ve Hizan civarındaki Mevlana Halid Nakşibendi hareketi de çoğu Kadiri gibi Demokratları destekledi. Demokratlar Anadolu'yu saran bir ağ oluşturmuşlardı ve bu ağın en güçlü olduğu yer doğuydu."¹¹

Bu şekilde 1950 seçimlerinde ezici bir çoğunlukla iktidara gelen DP, oyların ve doğu bölgesindeki milletvekillerinin önemli bir kısmını CHP döneminde sürgün edilen ağaların tabanından almış oldu.¹² Ayrıca DP, seçim sürecinde önemli

⁶ Altan Tan, *Kürt Sorunu*, 10. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 316.

⁷ Naci Kutlay, *Kürt Kimliği'nin Oluşum Süreci*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 28-29.

⁸ Cihat Baban, *Politika Galerisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 47.

⁹ Ahmet Yaşar Akkaya, *Türkiye'de Darbeler ve Azınlıklar*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, s. 235.

¹⁰ David McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, Çev.: Neşenur Domaniç, Doruk Yayınları, Ankara, 2004, s. 292.

¹¹ A.g.e., s. 526.

¹² Bunların en önemlisi daha sonra devlet bakanı olan Yusuf Azizoğlu; Mustafa Ekinci (Lice), Edip Altınakar (Diyarbakır), Mehmet Tefik Bucak (Siverek) ve Nejat Cemiloğlu (Diyarbakır)'dur. 1954

bir adım daha atarak, tek parti döneminde sürgün edilmiş bölgenin önemli ailelerinden bazı isimlere aday listelerinde yer vermeyi¹³ ve başka vaatleri de gündeme getirerek; "(...) Seçim kampanyası döneminde ayrıca 'doğudaki kültürel kısıtlamaların' bir kısmını ortadan kaldırma ve jandarmanın kırsal kesimlerdeki baskıcı uygulamalarını azaltma sözü de vermişlerdi."¹⁴ DP'nin bu uygulamaları Altan Tan tarafından, geçmişteki rejim muhalifi ailelerin çocuklarının "cesaretle" meclise taşınması DP'nin en büyük başarısı olarak görülmüş ve DP'den sonra da hiçbir partinin bu kadar cesur bir politika sonucu çok sayıda rejim muhalifini bünyesine alıp "eritme ve kendine benzetme" operasyonu yap(a)madığı şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁵ Bu durum daha sonra DP geleneğini devam ettiren Adalet Partisi (AP) tarafından da devam ettirilmiştir.

DP'nin, 1947'de ve 1948'de CHP tarafından çıkarılan 2510 Sayılı İskan Kanunu'nu tadil eden 5098 Sayılı Kanunu değiştirmesi, 5227 Sayılı Kanun ile yasaklığı kaldırılan ve boşaltılmış bölgelerde

köyler teşkili ve halkının yerleştirilmesi hakkında çıkardığı 5826 Sayılı Kanun ile yasak bölge ilan edilen yerlerde yerleşimi serbest bırakarak ve tapuya bağlı olarak devlete geçmiş olan taşınmazları eski sahiplerine geri verilmesini sağlaması, Kürtlere yönelik bir adımı olarak sürgündeki Kürt ailelerinin, yaşadıkları topraklara geri döndükten sonra çoğunun iktidar partisine destek vermesine neden olmuştur.¹⁶ Kürt ağalarının böyle bir tercih değişikliğinde bulunmalarının en önemli nedeni, 1938-1950 yılları arasında CHP'nin uyguladığı politikaların daha sonraları DP'yi Kürtler nezdinde daha avantajlı hale getirmesi ve DP'de ilk icraatlarından biri olarak CHP döneminde mağdur olduğunu düşünülen bu önde gelen Kürt eşrafını seçimlerde milletvekili adayı göstermesi olmuştur.¹⁷ Bu şekilde DP'nin kendisini desteklemeleri karşılığında Kürtlere kucak açması, desteklerini elde etmek için siyasal ve ekonomik tavizler vermesiyle rejim ya da CHP muhalifi ağa ve şeyh gibi bölgenin önde gelen nüfuzlu kesimlerinin sosyal, politik ve ekonomik statüleri daha da pekiştirilmiş oldu. Aynı zamanda CHP'ye muhalif olmanın yanın-

seçimlerinde DP milletvekili olan Kamuran İnan, Şeyh Sait İsyani'ndan sonra sürgüne gönderilen Hizan'lı Şeyh Selahaddin'in oğludur. Sürgün trenindeki yük vagonunda doğan İnan, daha sonra AP milletvekili ve Bitlis senatörü olmuş, parti liderliği için 1978'de Süleyman Demirel'e rakip, 1980'li yıllarda ANAP'da yer almış, GAP'tan sorumlu devlet bakanı olmuş ve 1993 yılında Turgut Özal'ın ölümü üzerine cumhurbaşkanlığı için yine Demirel'e rakip olmuştur. Yine sürgün yıllarında Said Nursi'nin müridi olan Kinyas Kartal da 1960'larda Van milletvekilliği ve BMM sözcüsü olan bir aşiret ağasıdır. Sürgünden geri çağrılan ağalardan Yusuf Azizoğlu (Diyarbakır), Ekrem Alican (Erzurum) ve Şeyh Kasım Küfrevi (Kars) yanlarına çok sayıda Kürt'ü de alarak DP'den ayrılarak Özgürlük Partisi'ni kurmuşlardır. Bkz. McDowall, *a.g.e.*, s. 528-529, 540.

¹³ Graham E. Fuller - Henry J. Barkey, *Türkiye'nin Kürt Meselesi*, Çev.: Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2013, s. 37.

¹⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 49.

¹⁵ Tan, *a.g.e.*, s. 316.

¹⁶ Resmi Gazete, Sayı: 7880, Kabul Tarihi: 3.VIII.1951, İlan Tarihi: 9.VIII.1951, Kanun No: 5826.

¹⁷ Ağrıdan, 1930 Ağrı İsyani'na bizzat katılan ve yıllarca dağda kalan Halis Öztürk (Sipkan aşiret reisi Abdülmecit Bey'in oğlu), Ensarilerden Celal Yardımcı ve sürgünde ölen Şeyh Abdülbaki'nin oğlu Kasım Küfrevi, Erzurum'dan Şeyh Said'in torunu A. Melik Fırat, Elazığ'dan Suriye Kürdistan Demokrat Partisi Başkanı Dr. Nurettin Zaza'nın kardeşi Suphi Ergene, Muş'tan Oxin şeyhlerinden Gıyaseddin Emre, Bitlis'ten Kamuran İnan'ın babası Şeyh Selahaddin İnan, Bingöl'den Said Göker (Said Ağa), Mardin'den Savur'lu Hacı Bey'in torunu Hacı Burhaneddin Erdem (Zeynel Abidin Erdem'in amcası), Diyarbakır'dan Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoğlu, Mustafa Ekinci, Urfa'dan Necmettin Cevheri'nin babası Ömer Cevheri ile Hakkari'de Şeyh Selim Seven'in oğlu Şeyh Ubeydullah Seven ve bütün Nakşibendi şeyhlerinin çocuklarını milletvekili olarak göstermiştir. Bkz. Tan, *a.g.e.*, s. 317.

da Kürt Milliyetçiliği'ni de savunanlarının DP milletvekili olarak meclise girmeleri ile önceki dönemlerde siyasi olarak etkisi kırılmış Kürtçülük fikrinin savunucuları bu dönemde yeniden güçlenme eğilimine girmiş oldu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bir köylü toplumu olan ve ağırlıklı olarak tarımla uğraşan bir yapı mevcutken yeni hükümet, 1950'lerden itibaren çeşitli alt-yapı yatırımlarına hız vermiştir. DP döneminde ülkede 1950'li yıllardan itibaren tarımsal kapitalizmin gelişmesine paralel olarak üretimin artmaya başlaması, ticari yaşamın canlanması sonucu ülke genelinde tarım alanında yaşanan köklü değişikliklere paralel olarak, özel sektöre büyük destek verilmiş, hızlı ekonomik büyümenin sonucunda meydana gelen ekonomik kutuplaşma sonucunda kırsal kesimden şehirlere doğru kitlesel göç başlamıştır.¹⁸

Bu dönemde doğu ve güneydoğu bölgelerindeki toprak ağalarına verilen makine, mazot ihtiyaçları, krediler ve traktörler sonucu toprak ağaları da tarımda kapitalist ilişkiler içerisine girerek güçlü bir Kürt ticaret burjuvazisi meydana gelmiştir.¹⁹ Ülke genelinde ekonomik faktörlere dayalı bu gelişmelere rağmen toplumda 1950'li yılların ortalarına kadar iç mobilizasyonun yetersizliği nedeniyle toplumu oluşturan çeşitli etnik ve bölgesel toplulukların birbirlerini tanımamasına tam olarak sağlanamamıştır. Ancak 1950'li yılların sonuna doğru, ekonomik hareketlenme ile birlikte Türkiye toplumunun önemli bir kısmı doğu bölgesini ya da Kürtler'i 1960 yıllardan itibaren keşfetmeye başlamasının önü de bu dönemde açılmıştır.²⁰ Yine DP döneminde, tek parti döneminde yasak bölge olduğu için bü-

yük ölçüde ticaret yaşamından uzakta kalan doğu bölgesi bu şekilde yasaklı olmaktan çıkarılması, bölgede karayolları yapımına hız verilmesi, ülkenin batı bölgesine göre geri durumda olan doğu bölgesinin altyapı, yol ve hizmetler yönünden desteklenmesi sonucu Kürt nüfusun ekonomik gelişimden de pay almaya başlaması sonucu eski toplumsal yapı da yavaş yavaş dönüşmeye başlamış oldu. Bu süreçte muhafazakar aşiret reisleri, büyük toprak sahipleri ve şeyhler, özellikle laik reformların etkisini azaltmak ve dine tekrar ağırlık kazandırmak isteyen DP'ye katılmaya başladılar.²¹ Bu şekilde Kürt ticaret burjuvazisinin oluşması sonucunda; *"Artık siyaset sahnesinde Osmanlı döneminin özerklik yanlısı ve çatışmacı Kürt feodalitesinin yerinde ve onun değer yargılarını kullanan devletle işbirliği içinde bir Kürt burjuva sınıfı vardır. Bu sınıf geniş halk yığınlarının yükselen ulusal demokratik taleplerine karşı statükoyu korumakta ve değişime dolaylı yoldan karşı çıkmaktadır."*²² Böylece DP'nin uyguladığı popülist politikaların Kürt Sorunu'nda da kendini hissettirmesiyle; *"Demokrat Parti döneminde sadece geleneksel Kürt seçkinleri patronaj siyasetinin içine çekilmiş ve göreceli bir ekonomik gelişme olmuştur. Ama Kürt Sorunsalı'nın hali ve Kürtlerin kendi özgün kimlikleriyle barışçı siyaset yapabilmeleri için hiçbir şey yapılmamış, gerçek anlamda özgürlükçü demokratik bir ortam sağlanamamıştır."*²³ Bu şekilde DP tarafından desteklenen serbest piyasa ekonomisi büyük toprak ağalarına, aşiret reislerine ve varlıklı köylülere yaramıştır. Köylülerin kendi topraklarını ekmeyi başaramadığı ve bundan ötürü buraları satıp, ırgat oldukları bu dönemde toprak-

¹⁸ Martin Van Bruinessen, *Kürdolojinin Bahçesinde*, Çev.: Mustafa Topal, Vate Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 63.

¹⁹ Aytekin Gezici, *Kürt Tarihi*, Tutku Yayınevi, Ankara, 2013, s. 164.

²⁰ Ömer Laçiner, *Kürt Sorunu Henüz Vakit Varken*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 45.

²¹ Martin Strohmeier - Lale Yalçın - Heckmann, *Kürtler Tarih, Siyaset, Kültür*, Çev.: Atilla Dirim, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 70.

²² Gezici, a.g.e., s. 165.

²³ Kürt Meselesi'nde Algı ve Beklentiler (Konda Araştırma), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 60.

sızlık daha da artmıştır.²⁴ Ülkede meydana gelen sosyo-ekonomik gelişmelerinin Kürt Kimliği'ne yönelik etkilerini değerlendiren Mcdowall'a göre:

"Makinelerden hiçbir yerde Kürdistan'da olduğu kadar yaygın biçimde yararlanılmıyordu. (...) Bununla birlikte ağalar tarımsal makinelerin kullanımını maksimize etmek yerine gerekli olandan daha fazla sayıda ortakçı bulundurmaya tercih ettiler. Çoğu durumda kısa süre önce topraksız kalanlara kent yaşamının belirsiz istihdam olanaklarına doğru göçten vazgeçirmeye yetecek küçük araziler verildi. Bunun nedeni çok basitti. Ağaların hala siyasi partiler nezdindeki cazibelerini koruyabilecekleri bir oy tabanına ihtiyaçları vardı, çünkü bu cazibe onlara kolay kredi olanakları, ucuz teknoloji, gübre, gelişkin tohum, yol, vb. sağlıyordu. (...) Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinin yoğun biçimde makineleşmesi nedeniyle yüzbinlerce Kürt nüfusu topraklarını terk ederek en yakın kentte iş aramış ve bunun ardından da yaşadığı bölge dışına göç etmiştir. Böylece yıllar geçtikçe göçmenlerin sayısı büyük ölçüde artmış ve birbirlerine yakın yerlerde yaşama eğilimleri Kürt kimliğinin cumhuriyetin her yerinde kalıcı olarak yerleşmesini sağladı."²⁵

1950'li yıllardan itibaren sosyo-ekonomik gelişmelere ve toplumsal mobilizasyona bağlı olarak aynı zamanda tarım ve sanayideki gelişmelerin de etkisiyle doğu illerinden büyük kتلere yaşanan göçler sonucu eğitimin önemini kavrayan yeni Kürt Burjuvazisi çocuklarını okutmaya da başladı. Böylece kısa zamanda siyasal bakımdan bir Kürt aydın tabakası ortaya çıkmaya başlamış oldu. Batı illerinde üniversite eğitimi gören bu gençler, aralarında Kürtçe konuşarak ve çeşitli kültürel etkinlikler düzenleyerek farklılıklarını bu şekilde sergileyerek Kürt kimliği

konusunda bilinçlenmeye başladılar. Bu şekilde Kürtler'in 1938 *Dersim İsyanı*'ndan 1950'ye kadar yaşanan sessizlik dönemi bitmeye başlamış ve Kürt aydınları ile öğrenci gençliğinin başını çektiği yeni bir tepki hareketi meydana gelmiştir.²⁶ Yine çoğulcu demokrasiye geçene kadar Türkiye'nin doğusu adeta bir askeri kışlayı andırırken DP, bölgeye okullar, yollar ve hastaneler yaptırarak yatırımlar başlatılmıştır oldu.²⁷ Bu gelişmelerin de etkisiyle 1950'den itibaren ülke genelinde olduğu gibi okur-yazar oranlarının Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de artmaya başlaması, Kürtlerin kendi kimlikleri ile ilgili çeşitli talepler konusunda kaynaşmalarına neden olmuştur. Bu durum artık Kürt hareketinin sözcüleri olarak bilinen feodal şefler ve dinsel önderlerin yerini aydınların ve öğrenci gençliğinin almasına zemin hazırlamıştır.²⁸ Örneğin sürgündeki Şeyh Selahattin'in oğlu Kamran İnan'ın, liseyi Bursa'da okuması gibi sürgündeki çocuklar okuyarak avukat, doktor ve öğretmen olmuşlardı.²⁹ Böylece göçler ve eğitim yoluyla Kürtler ile toplumun geneli arasındaki bütünleşme (entegrasyon) süreci de hızlanmıştır.³⁰ Siyasi atmosferin de etkisiyle çeşitli bireysel özgürlüklerde gelişme imkanının sağlanması sonucu, Kürt burjuva kesimi, DP döneminde bazı sosyal haklardan yararlanarak eğitime ağırlık vermesi sonucu Kürtler içerisinde üniversiteli okumuş sayısı giderek artmış ve bunların çoğu metropol kentlerde Kürt

²⁴ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev.: Sedat Cem Karadeli, 4. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 200.

²⁵ Mcdowall, *a.g.e.*, s. 530-531.

²⁶ Tarık Ziya Ekinci, *Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 7.

²⁷ Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 32.

²⁸ Ahmet Özer, *Türkler ve Kürtler*, Hemen Kitap Sis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 564.

²⁹ Tori (M. Kemal Işık), *Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, s. 232.

³⁰ Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 132.

sorunu ile ilgilenmeye başlamışlardır.³¹

Böylesi bir durumda Kinyas Kartal, Bucak aşiretinin önemli isimlerinden Mustafa Remzi Bucak gibi dönemin Kürt hareketinin önde gelen isimleri DP ve daha sonra da AP'de yerlerini almışlar ve Kürtlük kimliğine ve bilincine yönelik politikalarını bu şekilde yürütmüşlerdi. Bu çerçevede Kürt aşiretleriyle ciddi bir ittifak kurma girişimleri ilk kez ve önemli boyutlarda DP iktidarı ile olmuştur. Türkiye'de bu dönemde yaşanan hızlı sosyo-ekonomik gelişmenin de etkisiyle Kürtler arasında zamanla ayrışma ve bölünmeler de meydana gelmiş, ağırlıklı olarak DP'de siyaseti tercih eden Kürtlerin yanında önceki dönemde olduğu gibi CHP'de siyaset yapan Kürtler de olmuştur. Böylece Kürtlerin oturduğu bölgelerde CHP ile yerel seçkinler arasındaki bu ittifak, 1950 seçimlerinde de devam etmiştir. CHP Hakkâri'de oyların 100'de 100'nü, Bitlis, Erzincan, Hakkari, Kars, Malatya, Muş, Ordu ve Sinop'ta CHP tam liste kazanarak toplam 69 olan milletvekilinin 50'sini bu illerden çıkarmış, DP ise genel olarak Kürt vilayetlerinde daha az başarılı olmuştur. Bir süre daha konjonktürel yapının etkisi altında olan Kürtlerin bu siyasal tercihlerini ve 1950'deki bu iktidar değişikliğini Graham E. Fuller ve Henry J. Barkey şu şekilde değerlendirmiştir:

"Türkiye'deki iktidar değişiminin bir diğer önemli sonucu da, daha az kısıtlayıcı ve baskıcı devlet yapısından faydalanan ticari burjuva sınıfının doğuşu olmuştur. Kürtler de bu değişimden yararlanmıştı. Ancak Kürt işadamlarının büyük kısmı, tıpkı bugün yaptıkları gibi, kendi geri kalmış şehirlerini bir kenara bırakarak ülkenin ekonomik açıdan daha gelişmiş bölgelerine yatırım yapmayı seçmişlerdi. Bu yaklaşım geri kalmış Kürt bölgeleriyle başta İstanbul olmak üzere batıdaki şehirler arasındaki farkı ve mesafeyi daha da açmıştı. Farkın açılması, Kürtlerin sol siyasete

*geçmelerinin temel nedenlerinden birini oluşturacaktı. Demokrat Parti dönemi (1950-1960) Kürtler de dahil olmak üzere ülkedeki tüm insanlara sıkıntılarını ve şikayetlerini nispeten ifade edebilme özgürlüğü sağlaması açısından da kayda değer bir dönem olmuştur."*³²

Ancak, DP'nin CHP karşısında giderek güçlenmesi ve toplumda artan ilginin de etkisiyle 1950 seçimleri sürecinde kararsız konumda bulunan ve DP'nin gücü konusunda emin ol(a)mayan doğu ve güneydoğuda yaşayan Kürt seçmeni, 1954 seçimlerinde CHP'den yüz çevirmeye başlamış ve bu kez DP'ye yönelmişti. Böylece Hakkâri ile Bitlis'te bu kez seçimleri DP kazanmış, Diyarbakır'da da ezici bir çoğunluk elde etmiştir.³³ DP'nin bu başarısında, sürgünden dönenlerin duygularını suiistimal ederek, onlara aşiret mensubu ya da çeşitli köylü heyetleri göndererek desteklerini kazanmaya çalışması³⁴, CHP'nin 1945'te uygulamaya çalıştığı ancak başarısız olduğu toprak reformu ve DP'nin hükümetteyken asimilasyon politikalarını gevşetmesi³⁵ gibi faktörler 1954 seçimlerinde Kürtlerin DP'ye yönelmesine neden olmuştur. Fakat CHP ile Kürt feodalleri arasındaki ittifak 1957'ye kadar sürmüş, 1957 seçimlerinde ülkedeki ekonomik güçlüklerin DP oylarında genel bir düşüşe yol açması CHP'nin de Kürtlerin çoğunlukta olduğu vilayetlerde başarılı olmasına neden olmuştur.³⁶ İkinci'ye göre bu dönemde, DP'nin demokrasi karşıtı eylemlerinin artması, gemi aزیya alıp baskı rejimi kurduğu o yıllarda doğulu gençler bir ikilem içerisinde olmuş ve CHP'ye girmenin Kürtlere karşı ihanet olacağı düşünülmüştür.

³² Fuller - Barkey, *a.g.e.*, 37.

³³ Nevzat Çiçek, 27 Mayıs'ın Öteki Yüzü Sivas Kampı, Lagin Yayınları, İstanbul, 2010, s. 74.

³⁴ McDowall, *a.g.e.*, s. 528.

³⁵ Kemal Kirişçi - Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Çev.: Ahmet Fethi, 6. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 127.

³⁶ *A.g.e.*, s. 127.

³¹ Eyüp Demir, *Yasal Kürtler*, Tevn Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.

Bu şartlar altında 1957 yılında CHP'nin yedi yıllık muhalefet döneminde DP'ye karşı demokrasi mücadelesinin öncülüğünü yapan bir konuma gelmesinden dolayı Kürtlerin bir kısmı CHP'ye yönelmiştir.³⁷

Mcdowall, 1950'lerde doğu bölgesinde halkı kazanması zor olmayan DP'nin, şeyhlerden özel mülkiyetin kutsal olduğuna dair fetvalar almasını; "... Ağaların desteğini kazanmayı zihinlerine kazınmış olan Demokratların yararlandığı bir aldatmacaydı. Bunlar birbirini tutan ve küçük bir hedef kitleydi. Örneğin Diyarbakır seçim bölgesi yirmiden az ağanın denetimindeydi. Demokratlar 1954 seçimlerinde Kürdistan'daki 40 koltuktan 34'ünü ele geçirdiler."³⁸ şeklinde değerlendirerek bölgenin önde gelen ağa, şeyh ve eşrafa yönelik karşılıklı menfaat ilişkisine dayalı bir politikanın gerçeğine vurgu yapmıştır.

İktidara gelmesiyle birlikte Kürtlerle barışmak için çeşitli girişimler başlatan DP'nin meşruiyetini ve tabanını genişletme çabasını ve bu yönde toplumun çeşitli kesimlerine yönelik toleransını bir fırsat olarak değerlendiren Kürt aydınları DP'de Kürt kimlikleriyle siyasete katılmaya başlamışlardır. DP'de Kürt aydınların bu yaklaşımına, Van-Özalp'da 1943'te meydana gelen *Mustafa Muğlalı Olayı* ya da *33 Kurşun Olayı*'nın sorumlusu olarak yargılanan Orgeneral Mustafa Muğlalı'yı yargılayıp cezalandırmakla karşılık vermiştir. 1950 seçimlerinden sonra Muğlalı Olayı'nın DP ile Kürtler arasında bir işbirliğine neden olduğunu ifade eden Şimşir, olayın 1943'te geçmesine rağmen Muğlalı'nın zamanında mahkemeye sevk edilip yargılanmadığını, dava açılmayıp yıllarca beklenildiğini, paşanın 1947'de yaş haddinden emekli olmasına rağmen, kritik 1950 seçimleri yaklaşırken DP'li muhalefetin aniden Muğlalı'yı hedef aldığını ve

böylece Muğlalı Davası'nı şova dönüştürdüğünü iddia etmiştir³⁹. 1950 seçimlerinden önce 3 Aralık 1948'de DP Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik, mecliste "olayın nasıl olduğunu" sorunca olay yeniden alevlenmiş Nakşiler de perde arkasından bastırınca, 19 Ocak 1949'da Muğlalı'nın soruşturulmasına yeniden başlanmıştır. Bu şekilde DP, CHP'ye karşı adeta bir misilleme olarak "katil" Muğlalı ile İnönü'nün eşleşmesinden siyasi bir fayda elde etmeye yönelik bir girişim olarak CHP'yi yıpratmak için eline iyi bir fırsat geçirmiş oldu.⁴⁰ Söz konusu dava hukuki bir dava olmaktan ziyade adeta siyasi bir gösteriye, meydan okumaya ve muhaliflere mesaj verme niteliği taşımaya dönüşmüştür/bürünmüştür. Daha sonra Muğlalı 25 Şubat 1950'de yeniden mahkemeye çıkarılmış, mahkeme bu kez 2 Mart 1950'de Muğlalı'yı 20 yıl hapse mahkum etmiş fakat bu karar Askeri Yargıtayca bozulmuştur. 27 Eylül 1950'de sağlık sorunları nedeniyle tahliye edilen Muğlalı'nın durumu ile ilgili DP Diyarbakır Milletvekili Mustafa Ekinci, "eğer deliye tımarhaneye, aciz ise Darülaceze'ye, sağlam ise hapis haneye" gönderilmesini isteyerek konuyu yeniden meclis gündemine getirmiştir⁴¹. Böylece DP'nin Kürt isyanlarının bastırılmasında önemli bir rol oynadığı için Kürtçülerin hışmını çekmiş olan Muğlalı'yı yargılatması ve idama mahkûm edilmesi Kürtçü aydınları teşvik etmiş ve Kürtçülük hareketine de ivme kazandırmıştır. Kılıç'a göre, DP'nin bu konudaki gevşekliği ve müsamahasına rağmen ordu ve istihbarat Kürtçülük hareketlerini takip etmiş, 1950-1956 arası Kürtçülük faaliyetlerine yönelik geniş

³⁷ Ekinci, *a.g.e.*, s. 25.

³⁸ Mcdowall, *a.g.e.*, s. 529.

³⁹ Bilal Şimşir, *Kürtçülük II (1924-1999)*, 2. Baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 489-490.

⁴⁰ Ayşe Hür, *İnönü ve Bayar'lı Yıllar (1938-1960)*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 74-76.

⁴¹ 1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, Serler Matbaacılık, İstanbul, 2000, s. 30.

tutuklamalar yapılmıştır.⁴²

DP'nin yeniden iktidar olacağı 1957 yılında Menderes, Kürt aşiretlerinin gönlünü hoş tutmayı her zaman için önemsemiş ve Kürtlerin egemen ailelerinden ve yöneticilerinden bazı isimlerin milletvekili seçilmeleri sağlanmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak, 1957 seçimleri öncesinde Fırat ailesinden bir aday isteyen Menderes'in teklifi kabul edilmiş, Şeyh Said'in torunu A. Melik Fırat, yaşının küçük olmasına rağmen mahkeme kararıyla 7 yaş birden büyütülüp 30 yaşında gösterilerek DP saflarına katılmış ve DP listesinden milletvekili seç(tir)ilmiştir. Böylece Fırat, henüz 23 yaşındayken 1957 seçimleri öncesinde siyasete girmiş oldu. Fırat, Menderes'in kendisini DP saflarına davet etmesini daha sonra; "Menderes'in amacı, bizim aileden birinin Parlamente'ye girmesi ve kopma aşamasına giren Kürt-Türk diyalogunu yeniden kurmaktır."⁴³ şeklinde açıklamıştır. Menderes'in bu şekilde bir taraftan Şeyh Said'in ailesinden milletvekili çıkarması bir taraftan da Said-i Kürdi (Nursi) ile temaslarda bulunarak ziyaretine gitmesi onu halk arasında popüler kılmış ve böylece Menderes'in ve DP'nin Kürtleri tanıyacağı ve haklarını vereceği umut edilmiş ve Kürtlerin umudu büyük oranda Menderes'e yönelmiştir.

Böylece DP döneminde Kürtler, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne seçilmeye, hatta hükümette yer almaya bile başlamış oldular. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra hapisteyken Menderes'in ziyaretine gelen ve kendisinden Kürt sorunu konusunda bilgi almak isteyen Milli Birlik Komitesi (MBK) üyelerinden Yüzbaşı Numan Esin ile Menderes arasında geçen konuşma, aynı zamanda DP'nin Kürt Sorunu'na yönelik politikaları hakkında önemli bilgiler de vermektedir.

⁴² Altınur Kılıç, *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s. 164.

⁴³ Okan İşbecer, "Şeyh Said'in Torunu Öldü", <http://www.turksolu.com.tr/255/isbecer255.htm> Erişim: 22.11.2015.

Esin'in ifadesine göre:

"Yassıada'ya gittik. Ada Komutanı Tarık Bey'e Menderes ile konuşmak istediğimizi söyledik. 'Adamı rahatsız etmeseniz olmaz mı? Çok ürkek' dedi. Ben, 'Hayır, konuşacağız' dedim. Kendisine çeşitli sorular yönelttik. Ben şunu sordum: 'Kürt sorunu, Türkiye'nin en önemli sorunudur. Hükümet olarak ne yapmayı düşünüyordunuz?' Şöyle ilginç bir yanıt verdi: Bizim çözümümüz demokrasiydi. Halka vereceğimiz serbestlikle bu işe bir çözüm geleceği kanaatindeydik. O yönde hareket ettik. Böylece, halkı yönetime ve ülkeye bağlama yolunu seçtik."⁴⁴

DP'nin Kürtlere yönelik tutumunu gösteren Menderes'in bu açıklamaları günümüzde; "İster 'Kürt sorunu' deyin, ister 'Doğu sorunu' Ne ad vererseniz verin; şurası kesin: O bölgelerin en huzurlu, en sakin dönemi ne zaman biliyor musunuz? Sıkı durun: Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes'in ise Başbakan olduğu 1950-1960 arası. (...) Bu adamlar ne yaptılar da, daha önce isyan üstüne isyan patlatan bu etnik grubu teskin ettiler, sırları di?"⁴⁵ şeklinde destek göstermektedir. Yine Menderes'in Kürt ileri gelenlerini milletvekili olarak meclise sokması ve Kürt Sorunu ile ilgili olarak 1937'de uygulanan bastırma politikasının DP dönemindeki demokratik gelişmelerle çözülmek istendiği de iddia edilmektedir.⁴⁶ Bu çerçevede 1953 yılının Haziran ayında, 1937 olayları esnasında öldürülen 107 kişi için mecliste bir araştırma komisyonu da kurulmuştur.⁴⁷

⁴⁴ Abdullah Muradoğlu, "Menderesle Erdoğan'ın Kesiştiği Nokta", <http://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullahmuradoglu/menderesle-erdoganin-kesistigi-nokta-26431> Erişim: 22.11.2015.

⁴⁵ Emre Aköz, "Celal Bayar'ın Kürt Sırrı", http://www.sabah.com.tr/yazarlar/akoz/2007/10/30/celal_bayar_in_kurt_sirri Erişim: 22.11.2015.

⁴⁶ Emre Aköz, "Menderes'in Kürt Çözümü", <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/11/02/haber,E65FB693575E4798AF4A521EB381F445.html> Erişim: 27.11.2015.

⁴⁷ 1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, s. 31.

Buna karşın, günümüzde Kürt Sorunu'na ilişkin *demokratik açılım* ya da *çözüm süreci* savunucularının bu yöndeki değerlendirmeleri *ulusalcı* kesimden bazıları tarafından, Atatürk'ten sonra özellikle Menderes döneminde bu politikalardan dönüldüğü, bunun da siyasi Kürtçülüğün büyüttüğü ve DP'nin de siyasi olarak bu şekilde Kürt Sorunu'nun gelişmesine neden olduğu iddia edilerek şu şekilde eleştirilmiştir:

"1938'den 1950'ye kadar herhangi bir isyan çıkmamasının nedeni ise Atatürk'ün izlediği başarılı Türkleştirme politikasıdır. Atatürk maalesef bu politikaların meyvesinin alındığını görememiştir.(...) Bayar-Menderes dönemi ise aslında Kürt bölücülüğünün bittiği dönem değil tam tersine yeniden hortlatıldığı dönemdir. Atatürk döneminde hem geri toplumsal yapıyı yıkmak hem de Türk Milleti ile kaynaştırmak amacıyla Anadolu'nun çeşitli bölgelerine iskan ettirilen aşiretlerin yerli yerine döndürüldüğü, Meclis'e sokularak temsil ettirildiği, palazlandırıldığı dönemdir. Sonuçta iktidar olan, iktidarın nimetlerinden faydalandırılan Kürtler isyan etmemiştir."⁴⁸

Yine Kürt Sorunu açısından, DP iktidarı ile önceki dönemin mukayesesi Abdülhaluk Çay tarafından; "Düzensiz halk hareketleri yerini fikir sahasındaki şuurlu illegal faaliyetlere terk etmiştir. İdeolojik faaliyetler bu dönemde ön plana çıkmış ve teşkilatlanma çabaları yoğunluk kazanmıştır. 1954 yılından sonra bölgesel cemiyet kuruluşları ile bir takım yayın organlarının çıkarılması faaliyetlerine yönelinmiştir. Bu faaliyetler 1960 sonrasında meyvelerini vermeye başlayacaklardır."⁴⁹ şeklindeki yapılmıştır. DP döneminin Kürt Hareketi'nin gelişimi açısından önemine vurgu yapan Çay, bu değerlendirmesiyle DP döneminde siyasi ve

ideolojik olarak Kürtçülük faaliyetlerinin artmaya başladığını ve sonraki dönemlerde bu çalışmalarının önünün açıldığını iddia etmiştir.

Buna karşın DP iktidarının ilk yıllarında Kürtlere yönelik göstermiş olduğu olumlu yaklaşımın aksine Kürtçülük propagandası gerekçesiyle yasaklanan yayınlar da önemli bir yer tutmaktadır. DP, Kürt kökenli milletvekillerin de desteğiyle, Bakanlar Kurulu'nun 1950'den sonra 5680 Sayılı Basın Kanunu⁵⁰ ile rejime ve Türklüğe zararlı gördüğü için çeşitli yayınların yanında bazı Kürtçü yayınları da yasaklamıştır. Tek parti döneminde, Kürt yayınlarına getirilen kanuni yasaklar, DP döneminde alınan sıkı cezai tedbirlerle, daha da geliştirilerek, uygulanmış, 1950-1960 arasında Kürtçülük hissiyatını artırıcı yönde Kürtçülük propagandası sebep gösterilerek, çeşitli Kürtçülük faaliyetlerine karşı basın ve yayın yasağı getirme siyaseti izlenmiştir. Bu çerçevede DP iktidarı 5680 Sayılı Basın Kanunu'nu kabul etmiş ve Bakanlar Kurulu kararlarıyla Kürtçülük faaliyetleri yaptığı gerekçesiyle çeşitli yayınlar yasaklamıştır.⁵¹ Mehmet Bayrak'a göre, Bayar ve Menderes Kürtler hakkında bilgilenmek için Bazil Nikitin'in *Kürtler* adlı eserini Matbuat Umum Müdürlüğü aracılığı ile sadece kendileri için çeviri yaptırmışlardır.⁵² Naci Kutlay da bu eserin yayınlanmak için değil, devletin zirvesi için özel bir çeviri olduğunu iddia etmiştir.⁵³

Akşam gazetesinde yayınlanan ve

⁵⁰ Resmi Gazete, Sayı: 7564, Kabul Tarihi: 15.7.1950; İlan Tarihi: 24.7.1950.

⁵¹ Yasaklama kararları için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (1950-1960). 030.18.01. Ek: 52-193; Ek: 52-233; 128.29.13; 129.44.4; 129.63.20 Ek: 52-272; 130.75.13; 139.42.2; 147.60.11. Ek: 52-63; 153.58.5. Ek: 52-90.

⁵² Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, 2. Baskı, Özge Yayınları, Ankara, 2013, s. 26.

⁵³ Naci Kutlay, 21. *Yüzyıla Girerken Kürtler*, 2. Baskı, Peri Yayınları, İstanbul, 2011, 542.

⁴⁸ Okan İşbecer, "Bilmemek Ayıp Değil Öğrenmemek Ayıp", <http://www.turksolu.org/161/isbecer161.htm> Erişim: 22.11.2015

⁴⁹ Abdülhaluk M. Çay, *Kürt Dosyası*, 8. Baskı, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2010, s. 488.

bundan sonra yayınlanacak olan Kürtçülük mevzuundaki tüm yayınların yasaklanması hakkında İstanbul 3. Asliye Ceza Mahkemesince, 15.04.1959 gün ve 1959/19 sayılı karar verilmiştir. Çamlıbel'e göre, DP'nin tek icraatı Kürtçülük mevzuundaki tüm yayınları yasaklamak olmuştur.⁵⁴ DP döneminde Kürtçülük propagandası, yasaklanan yayınlardan da anlaşıldığı üzere, Kürtleri ayrı bir unsur olarak tanımlayan ve tarihi ve kültürü ile ayrı olan bu unsurların Kürdistan hayalini gerçekleştirebilecek bir potansiyel olarak görülmesi nedeniyle yasaklanmış ve uzun yıllar süren ve halen de devam eden bu anlayış dönemin ve kendinden sonra gelen hükümetlerin hassasiyetleri arasında yer almıştır.⁵⁵ Ayrıca DP döneminde Kürtlere ve Kürt Sorunu'na yönelik sergilenen demokratik tutumun aksine, ironik biçimde yer adlarının değiştirilmesine yönelik olarak 1956'da, *Ad Değiştirme İhtisas Komisyonu*, İçişleri Bakanlığı'nın denetiminde kurulmuş, bu komisyon, Türk Dil Kurumu, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Milli Eğitim Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı temsilcilerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş ve komisyon yer adlarının "Türkçeleştirilmesi" görevini üstlenmiştir.⁵⁶

1950-1954 yılları arasında DP'den Diyarbakır milletvekilliği yapan Siverek'li Avukat Mustafa Remzi Bucak, DP'nin özellikle de Bayar'ın Kürt Sorunu'na bakışını; "*Bayar, Demokrat Partinin kahır bir ekseriyetle iktidarı kazanabileceğini kestirebilmiş olsa idi, bizi listesine, denemeyi (ön seçimi) kazanmış olmama rağmen almayacağı*

aşık idi." dediğini, ayrıca Çankaya Köşkü'ndeki bir yemekte, Bayar'ın yanına gelerek; "*Remzi Bey, senin kim olduğunu, ne maksat ve gaye güttüğünü biliyoruz. Hareketlerini yakından takip ediyoruz. Unutmaki, Kürt meselesi bizim için Ermeni meselesinden çok, pek çok daha önemlidir. Aynı akıbetin başınıza gelmesini istemiyorsan, bu kadar muamele ve müsamaha size çoktur bile...*" dediğini aktaran Tan'a göre, Bayar, bu tutumu ile CHP'nin laikçi ve ulusalcılıkla aynı paradigmayı savunmaya başladığı, Kürt Sorunu'nda gerekli çözümü sağlayamadığı, CHP gibi İslam ve Kürt Sorunu'na bakışta benzerlik gösteren bu tür politikalar ile DP'li Kürt milletvekillerini yalnızlığa itip güçsüzleştirmiş ve tasfiye edilmelerine neden olmuştur.⁵⁷ Önde gelen Kürt aydını Musa Anter de DP'nin Kürtlere yönelik bu politikalarını; "*Sonradan anlaşıldığı geçici ve sahte bir demokrasi havası esiyordu. Genellikle halk, soğuyan bir yaranın ağrısı gibi, çektiği eziyet ve zulümün acısını duymaya başlamıştı. Sonra gittikçe, DP, CHP'ye dönüştü*"⁵⁸ diyerek, DP'deki Kürtlere yönelik politika değişikliğinin hayal kırıklığı yarattığını ifade etmiştir.

DP'nin son döneminde, 1959 yılında, Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel tarafından Menderes'e, *Doğu Silahlanıyor* diye ülkenin doğu bölgesini yakından ilgilendiren ilginç bir rapor sunulduğu iddiası, 27 Mayıs 1960 Darbesi'ni yapan cunta tarafından DP'nin insanları silahlandırmak ve gizli örgüt kurmakla itham edilmesine neden olmuştur. Bu durumun 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra Yassıada duruşmalarında DP'nin aleyhinde çok iyi bir şekilde kullanıldığını belirten Abdülmelik Fırat, özellikle CHP'nin bunu çok iyi kullanarak "Doğuda eski devir horluyor" diye propaganda yaptığını ifade etmiştir.⁵⁹ Yine DP yönetimi ve Menderes'in, darbeyi yapanlar

⁵⁴ Yavuz Çamlıbel, *49'lar Davası*, 2. Baskı, Siyam Kitap, İstanbul, 2015, s. 18, 20.

⁵⁵ Mustafa Yılmaz - Yasemin Doğaner, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/demokrat.pdf>, s. 19, Erişim: 23.11.2015, s. 21.

⁵⁶ Joost Jongerden, *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler*, Çev.. Mustafa Topal, Vate Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 76-77.

⁵⁷ Tan, *a.g.e.*, s. 317-318.

⁵⁸ Musa Anter, *Hatıralarım*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999, s. 137.

⁵⁹ Akkaya, *a.g.e.*, s. 236

tarafından, 31 Mayıs 1960'ta Cumhuriyet Gazetesi'nde MBK kaynak gösterilerek yayınlanan yazıda, "Milli Birlik Komitesi'nin neşredeceği vesikalar, bir Kürdistan hükümeti tesisi için DP grubu içinde çalışanlar varmış. Sabık iktidar bunlara Şeyh Said'in oğluna Rus yapısı ciple Doğu'da propaganda yapmasına göz yummuştur."⁶⁰ şeklinde Kürtlerin kontrolden çıkmasına neden olduğu iddia edilmiştir.

2. ABD, FRANSA VE İNGİLTERE'YE GÖRE DP DÖNEMİNDE KÜRTLER

DP döneminde Türkiye'deki Kürtlerin durumu ABD, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler tarafından yakın takibe alınmıştır. DP iktidarının ilk yıllarında, Türkiye'nin İngiltere Büyükelçiliği'nden gönderilen raporda büyükelçinin Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Akdur ile yaptığı görüşmede Akdur'un; "Kürt reislerinin, şu anda özgürlükleri genel bir Kürt hareketine adamaktan daha fazla, kendi kişisel bağımsızlıklarını ettirmekle alakadar olduklarını düşündüğünü söyledi" ifadeleri ile Türklerin Kürt Sorunu hakkındaki düşüncelerinin fazla iyimser olduğunu belirten bir rapor hazırlamıştır.⁶¹ ABD'nin Ankara Büyükelçiliği de soğuk savaş ve komünizm düşmanlığı konsepti çerçevesinde 1952 yılının Aralık ayında Türkiye'deki Kürtler ile ilgili Washington'a geniş bir rapor göndermiştir. 822.41/12-852 sayılı gizli raporda, Kürt Sorunu, soğuk savaş konseptinin komünizm düşmanlığı çerçevesinde, güvenlik ve siyasi bir problem teşkil etmeyen ülkenin genel ekonomik sorunları dahilinde mütalaa edilmiş ve "Türk Hükümeti'nin Kürtlere ve Kürt Sorununa Yaklaşımı" bölümünde şu görüşlere yer verilmiştir:

"(...) birçok Türk yetkilisi, Kürtlerin hükümet için bir problem teşkil etmediğini kuvvetle belirttiler. Resmi tutum, Türkçe konuşan komşularından hiçbir farkları olmadığı ve Türk köylüsü ile Kürtçe konuşan köylünün problemlerinin aynı olduğu şeklinde. Ayrıca Kürtçe konuşan halk arasında eskiden olduğu gibi ayrılmaya yönelik bir amaç bulunmadığı, onların her Türk gibi komünizm aleyhtarı oldukları ve her Türk gibi hükümetlerine son derece bağlı ve sadık (...) Özetlemek gerekirse, Türk hükümetine göre, Kürtler Türkiye için askeri, güvenlik veya siyasi bir problem teşkil etmiyor ve ekonomik sorunları Türk vatandaşların aynısı (...)"⁶²

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişiyle ilgili gizli bir anlaşma metnini ve Menderes dönemine ait "Kürtlerin Silahlanması ve Anarşi" ile ilgili Fransız gizli arşiv belgelerini yayınlayan Menter Şahinler'in, Fransa'nın Ankara Büyükelçiliği tarafından hazırlanan ayrıntılı raporlarına göre DP döneminde Kürtlerin içinde bulunduğu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

"Demokrasiye geçiş dönemini oluşturan, DP iktidarının ilk yıllarında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Kürtlerin silahlanmaya başladıklarını vurgulamalıyız. Nitekim 26 Mart 1953 tarihli Dünya Gazetesi, şeyh ve ağaların feodal egemenliğini içeren bir düzeni yeniden kurmak istediklerini ve köylülerin yoğun bir şekilde silahlandıklarını yazarken, ileriye yönelik çarpıcı bir varsayımı da ortaya koyuyordu. (...) Bugün sadece yerel acılara yol açan bu olaylar, kıskırtıcı merkezlerin yıllardır bu duyarlı bölgelerde ekmeye çalıştıkları anarşi tohumları ile yarın ulusal savunmamız açısından çok büyük güçlükler doğurabilir. Hüseyin Cahit Yalçın, Ulus gazetesindeki makalesinde, İran'dan kaynaklanan silah kaçakçılığı ile herkesin silah satın aldığı bir bölgede baş gösteren güvensizlik karşısında, Demokratların hiçbir kaygı duymaksızın,

⁶⁰ Çiçek, a.g.e., s. 23.

⁶¹ FO 371/82000, Belge No: E1822, 8 Kasım 1950, İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958, Der.: Mesut Yeğen, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 302-303.

⁶² Yavuz, a.g.e., s. 31.

sert bir şekilde, bu haberleri yalanladıkları ve rakiplerini, birtakım kişilerin kafalarını karıştırmak amacıyla yalan dolu propaganda yapmakla suçladıklarını vurgulamaktaydı.”⁶³ “Demokrat Parti içinde Başbakan Menderes’in görkemli biçimde başlattığı, tehlikeli bir demagoji alışkanlığı yerleşmişti. Bu aşırı hoşgörü ve aldırmaazlığın günümüze kadar süren bir anarşiyi ve terörü yarattığını belirtmeliyiz. Bu anarşi eğilimine karşı hükümetin herhangi bir baskı uyguladığı söylenemez.”⁶⁴

Yine Fransa’nın Ankara Büyükelçisi, 13 Mart 1952 tarihli telgrafında, hal-kin sömürge veya yarı sömürge gibi bir rejim baskısı altında olmadığını, Kürtlere karşı hiçbir ayrımcı rejimin uygulanmadığını bildirmiş ve 9 Haziran 1952 tarihli gizli rapora şunları da eklemiştir:

“Doğu’daki bölgeler Kürtlerle doldu. Bu halk Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Muş, Siirt, Tunceli, Van olmak üzere dokuz kentte yeniden çoğunluğu sağladı. Atatürkçüler tarafından 25 yıldır bu bölgelerde Türk dilini yaymak için gösterilen tüm çabalar boşa çıktı. (...) Demokrat hükümet Kürtlerden sağladığı önemli sayıda oy nedeniyle, bu bölgelerde çok tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldı. Bundan iki yıl önce, silah kaçakçılığı ile uğraşan milletvekili Hasan Oral, kaçakçı olduğu ortaya çıkınca Demokratların safına geçti. Böylelikle Kürtler, kendi çıkarları doğrultusunda Demokrat Parti’de birleştiler. Kürtler, olabildiğince ödün koparmak amacıyla, Demokratları desteklemeye başlamışlardı. Sonuç olarak hükümet, işin içinden çıkılmayan çok önemli bir sorun yaratmıştı. Bu duruma koşut olarak Doğu’da yaşayan Türkler, iktidarın zayıflaması halinde güvenliklerini kendileri sağlamak amacıyla silahlanmışlardı.”⁶⁵

⁶³ Büyükelçi J.Tarbe de Saint - Hardouin'den Bakan R. Schuman'a gönderilen 26 Mayıs 1952 tarihli rapordan aktaran Menter Şahinler, *Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği*, 3. Baskı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1988, s. 264.

⁶⁴ A.g.e., s. 265.

⁶⁵ A.g.e., s. 265.

DP iktidarının son yıllarına doğru 1958 tarihinde, İngiltere Büyükelçisi tarafından hazırlanan Sovyetler Birliği, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Irak, İran ve Türkiye'deki Kürtlerin durumuna ilişkin hazırlanan raporda; “İster propaganda veya yıkıcı faaliyetler veya başka bir biçimde olsun, Kürtlerin bağlılığı için yapılacak her mücadelede Türkiye ve İran, Irak’a kıyasla daha dezavantajlı olacaklardır; çünkü Irak’taki Kürtler İran ve Türkiye’deki Kürtlerden daha iyi muamele görmektedirler.”⁶⁶ şeklinde Kürt Sorunu’na yönelik bölgesel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Bu şekilde ABD, Fransa ve İngiltere gibi Türkiye’nin yoğun diplomatik ilişkide bulunduğu ülkelerin Türkiye’deki elçilik raporlarına yansıyan gelişmeler, iktidar tarafından zaman zaman Kürtçülük faaliyetleri şeklinde görülmüş ve çeşitli tedbirlere başvurulmuştur.

3. DP DÖNEMİNDE KÜRT SORUNU İLE İLGİLİ DİĞER GELİŞMELER

a. Umumi Müfettişliklerin Kaldırılması

Umum Müfettişlik kurumunun önemi Cumhuriyet idaresinin Kürt Sorunu’na yaklaşımını bizzat yürüten kurum olmasındandır. 1925 yılında Şeyh Said Ayaklanması’ndan sonrasında kurulan Umumi Müfettişlik Yasası’na göre Kürt isyanlarının merkezi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi esas alınarak ülke beş ayrı bölgeye ayrılmıştır. Bu şekilde Umumi Müfettişlikler, İstiklal Mahkemelerinin çalışma sürelerinin dolması, 1927 yılında doğu illerinde süresi dolan sıkıyönetim idaresinin yerini doldurmak amacıyla yeni bir çözüm ve idareye ihtiyaç duyulduğu için kurulmuştur.⁶⁷ Bu kurum çalışmalarıyla memleketin "geri kalmış" bölgelerindeki "ıslah" çalışmaları-

⁶⁶ FO 371/132747, Belge No: E1821, 13 Ekim 1958. Bkz. Yeğen, a.g.e., s. 311.

⁶⁷ Yeşiltuna, a.g.e., s. 32-33.

nı denetleyen, Kürt Sorunu ile yakından ilgilenen, memleket sathında örgütlü bir bürokratik ağın gözden ırak bırakılmış varlığına dikkat çekmiştir.⁶⁸ Fakat Ekinci, Umum Müfettişlik kurumunun; "Kürt medreselerinin kapatılarak Kürtçe okuyup yazmanın önlenmesi ve Kürtçe konuşmanın yasaklanması ile başlatılan zorlayıcı asimilasyon politikası, sıkıyönetim komutanları ve olağanüstü yetkilere sahip Umumi Müfettişlik idaresi tarafından uygulanıyordu."⁶⁹ şeklinde Kürtlerin asimilasyonunun sağlanmasına yönelik olarak kurulduğunu iddia etmiştir. Kılıç ise, Kürt aydınlarının Kürtçülük hareketlerinin, paradoksal olarak Türklüğe entegre edilmek üzere devlet parasız yatılı okullarına yetiştirilen doğulu gençler tarafından başlatıldığını, bu doğrultuda sonradan Kürtçülüğün ileri gelen ideologlarından biri olan Musa Anter'in *Birinci Umum Müfettişlik* tarafından özellikle yetiştirilmek üzere seçildiğini belirtmektedir. Bu şekilde seçilen birçok Kürt genci sonradan iyi bir Türk vatandaşı, hatta Türk milliyetçisi olmuşlardır. Yine Kılıç'a göre, parasız yatılı okullardan çıkıp sonradan bölücülük yolunu seçenler arasında Faik Bucak, Tarık Ziya Ekinci ve Yusuf Azizoğlu gibi isimler yer almıştır.⁷⁰ 1934'te Trakya'da *İkinci Umumi Müfettişlik*, 1935'te, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Trabzon, Erzurum ve Ağrı'yı kapsayan *Üçüncü Umum Müfettişlik*, 1936'da esas olarak Tunceli (Dersim) ve çevresini kapsayan ve başına bu kez bir generalin, Korgeneral Abdullah Alpdoğan'ın, geçtiği *Dördüncü Umum Müfettişlik* kurulmuştur.

1945'te kurulan Adana, İçel, Hatay, Gaziantep ve Maraş'ı kapsayan Beşinci Müfettişliği'nin ömrü kısa olmuştur. 1947'de fiilen kaldırılan *Umumi Müfettişlik* kurumu 1952'de DP iktidarında "Hindis-

tan Eyalet Valisi"ni andırdığı iddia edilerek, kuruluş kanunları lağvedilmiştir. CHP saflarından da bu kurumu savunan bir ses çıkmamıştır. Bölgenin önde gelen aşiret ve şeyhlerine seçimlerde kucak açan DP, 21 Kasım 1952'de *Umumi Müfettişlikleri* kaldıran yasayı kabul etmiştir.⁷¹ Kürtçülüğün önde gelen isimlerinden DP Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak, *Umum Müfettişlikler* ile ilgili görüşmede; "Bu memleketin siyasi idare tarihinde kapkara bir leke olarak yer almış olan *Umum Müfettişlikler* (...) idare ve siyasi tarihimizde iğrenç ve korkunç kanlı sahifeler ilave etmekten başka bir vazife görememişlerdir..."⁷² sözleriyle, *Umum Müfettişliklerin* kaldırılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Böylece 1927 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in imzası ile kurulan *Umumi Müfettişlikler* 1952 yılında DP tarafından aynen *Köy Enstitüleri* ve *Halkevleri* gibi kaldırılmıştır. Bu şekilde, *Umum Müfettişliklerin* DP tarafından kaldırılması Kürtlere ve Kürtçülük faaliyetlerine verilen bir ödün olarak değerlendirilmiştir.⁷³ Ekinci ise, 1952'de *Umum Müfettişliklerin* kaldırılmasına karşın, Kürt varlığının inkarının ve zorlayıcı asimilasyonun devam ettiğini iddia etmiştir.⁷⁴ Böylece Cumhuriyet Döneminde Kürtçülük faaliyetlerine ve isyanlara karşı kurulan *Umum Müfettişliklerin* DP döneminde kaldırılması Kürtçülük çalışmalarının önünü açmıştır.

⁷¹ "Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 634, Yayın ve İlan Tarihi: 16.7.1927. Ayrıca bkz. "Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun ile Ek ve Tadillerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 8270, Kabul Tarihi: 21.XI.1952, İlan Tarihi: 29.XI.1952.

⁷² Mustafa Remzi Bucak'ın gerekçesi hakkında geniş bilgi için bkz: Şimşir, *a.g.e.*, s. 505-506.

⁷³ Şimşir, *a.g.e.*, s. 510.

⁷⁴ Ekinci, *a.g.e.*, s. 11.

⁶⁸ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 45.

⁶⁹ Ekinci, *a.g.e.*, s. 11.

⁷⁰ Kılıç, *a.g.e.*, s.166.

b. Dicle Talebe Yurdu'nun Faaliyetleri

DP döneminin Kürt Sorunu ile ilgili diğer önemli gelişmesi de Kürt kökenli üniversite gençliğinin öncülük ettiği, çeşitli kültürel hareketlerin yapıldığı adeta o dönemde bunun ilk sembolü olan *Dicle Talebe Yurdu*'nun faaliyetleri olmuştur. 1940'lı yıllarda Türkiye'de yükseköğrenim olanağı çok sınırlı olduğu için tek kurum İstanbul Üniversitesi bulunuyordu. Bu üniversitede öğrenim gören Kürt öğrenciler *Birinci Umum Müfettişliği*'nin koruması altında *Dicle Talebe Yurdu*'nda kalmışlardır. Türkiye'nin modernleşmesiyle uyumlu olarak Kürt eşrafının da giderek burjuvalaşması sürecinde, bu ailelerin çocukları eğitim için İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlere gelmeye başlamışlardır.

Bu şekilde, Kürt entelektüel hareketin yavaş yavaş oluşmaya başladığı bu dönemden itibaren Kürt Milliyetçiliği'nin önde gelen isimleri II. Dünya Savaşı sonrası kurulacak yeni düzende yer edinebilmek maksadıyla, uluslararası örgüt ve konferanslara çok sayıda mektup göndererek Kürtlere bağımsızlık verilmesini talep etmişler veya en azından ulusal haklarının korunması için çaba gösterdiklerini belirterek bu kapsamda 1943-1958 tarihleri arasında toplam 24 mektup göndermişlerdir.⁷⁵ Örneğin, *Le Monde Diplomatique*'e göre; Emir Kamuran Ali Bedirhan, batıda Kürt ulusal direniş hareketinin bir lideri olarak halkının problemlerine politik bir çözüm bulmak amacıyla 1958 yılının Aralık ayında Paris'te ABD'nin Dışişleri Bakanı M. Foster Dulles'a iyi niyetini içeren bir mektup sunmuştur. Emir Han'ın, Amerikan Sekreterliği'ne gönderdiği bu mektubunda dile getirdiği ifadeler şu şekildedir:

"Tarihin bu döneminde onların ba-

ğımsızlığa ulaşması ya da özerkliği hala reddedilen halklar olduğu söyleniyor. Onların kültürel, ekonomik, sosyal ve politik alanlardaki bütün ilerleme olanakları reddediliyor. Böyle bir durum bütün maceralara açık bir kapı bırakmayabilir. O halde ben size yalvarıyorum, Ekselansları, en azından Kürt halkının birliği olan kültürel özgürlüğün Kürt halkına verilmesini ve hükümetinizin bu adaletsizlikleri durdurmak için lütfen gücünüzü kullanınız."⁷⁶

1950'den sonra İstanbul Üniversitesi'nin yanında, Ankara, İzmir ve Anadolu'nun çeşitli illerinde açılan üniversitelerin yanında doğu ve güneydoğu bölgelerinde de üniversiteler açılınca yükseköğrenime devam eden Kürt öğrenci sayısında da artış oldu. Her üniversitede *Dicle Talebe Yurdu*'na benzer çeşitli yurtlar açılmıştı. Bu şekilde yurtlarda kalan ve çeşitli fakültelerde bir arada bulunan öğrenciler, yetiştikleri toplumun içinde bulunduğu durumu en iyi bilen kişiler konumunda olmuşlardı. Aralarında henüz ideolojik olarak ortak bir yönleri olmayan bu öğrencilerin bir araya getiren tek unsur Kürt olmaları ve doğudan gelmeleri etkili olmuştu. Böylece ne yapacaklarını ve nasıl bir siyasal davranış sergileyeceklerini hatta ne istediklerini bil(e)meyen bu gençlerin tek ortak eylemleri, farklılıklarını sergilemek ve kimi haksızlıklara karşı ortak tepki göstermek şeklinde sınırlı olmuştu.⁷⁷

Dicle Talebe Yurdu, İstanbul'da Kürt yükseköğrenim öğrencileri tarafından sürekli ziyaret edilen Avukat Ziya Şerephanoğlu'nun bürosunda yapılan çalışmalar sonucunda Musa Anter tarafından kurulmuş ve burada Kürt Sorunu ile ilgili çeşitli çalışmalar da başlamıştır.⁷⁸ Bu nedenle *Dicle Talebe Yurdu*, "Kürtlük Bilinci"nin yeniden tanımlanmasında

⁷⁵ Erol Kurubaş, 1960'lardan 2000'lere Kürt Sorunun Uluslararası Boyutu, Cilt: 2, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 195.

⁷⁶ Eric Rouleau, "Le Probleme Kurde Source de Conflit", *Le Monde Diplomatique*, Février 1959, page, 3.

⁷⁷ Gezici, a.g.e., s. 167.

⁷⁸ Özer, a.g.e., s. 565.

önemli rol oynamıştır. On beş günde bir çıkan ve uzun süre yayın hayatını devam ettiremeyen *Dicle Kaynağı* isimli dergide 1955 yılından itibaren bir Kürt ulusal kimliği etrafında Kürtçü bir kadro oluşmuş ve gizli Kürt cemiyetleri kurma yoluna da gidilmiştir. *Dicle Kaynağı*'nda, *Doğu Sorunu* terimi kullanılmış, jandarma ve vergi toplayan tahsildarlardan şikayet edilmiş, baskılar ve yasa dışı uygulamalara karşı çıkılmasına rağmen eski dönemleri hatırlatan isyankar bir tavır gösteril(e)memiştir. Buna karşılık Suriye, Lübnan ve Irak Kürtleri arasında solcu ve Kürt milliyetçisi şairlerin şiirleri Türkiye Kürtleri'nden aydın ve din hocaları arasında ciddi bir ilgi görmüş ve bu şekilde Kürt tarihi, uygarlığı ve edebiyatı dünyaya, komşu halklara ve Kürtlerin daha çok kentli kitlelerine ulaştırılmıştır. Böylece "etnik kimlik bilinci" artık bir avuç Kürt Milliyetçisi'nin özel alanı olmaktan çıkmıştır.⁷⁹ DP'de bu tür etkiler sonucu, çeviriler yoluyla artmaya başlayan Kürtlere yönelik siyasi ve kültürel nitelikteki bu yayınların bir kısmını "Kürtçülük" faaliyetleri olarak yasaklamıştır.

Bunun sonucunda 1955 yılında, Levazım Yüzbaşı Şevket Turan ve Ali Karahan'ın böyle bir cemiyetin programını hazırlayıp Kürtçülük ile ilgili kitapların tercümesi ve gizlice dağıtılması işine girecekleri sırada liderlik konusunda anlaşamamaları üzerine kurulması düşünülen cemiyet dağılmıştır.⁸⁰ *Dicle Talebe Yurdu*, çalışmaları ile Kürt toplumunun genelinden ziyade bazı Kürt aydınların, çoğu bireysel nitelikli çalışmaları ile dönemin Kürt hareketi içerisindeki yerini bu şekilde almış oldu. *Dicle Talebe Yurdu*'nun faaliyetlerini ve Kürt aydınlarının rejime yönelik tepkilerinin bireyci ve duygusal olarak sınırlı planda olduğunu belirten

Ekinci, *Dicle Talebe Yurdu*'nun ve az sayıdaki Kürt aydının çabalarının güçsüzlüğün nedenini hareketin toplumdaki yansımalarının istenilen ölçüde ol(a)mamasına bağlamıştır.⁸¹

c. Kımıl Olayı

DP iktidarının son yıllarında Kürt Sorunu ile ilgili diğer önemli bir gelişmede *Kımıl Olayı*'nın yaşanması olmuştur. 1959'da Diyarbakır'da Abdurrahman Etem Dolak, Musa Anter ve arkadaşları tarafından görünüşe göre doğu bölgesinin sorunlarını ele alan *İleri Yurt* adlı bir gazete çıkarmaları ile gündeme gelmiştir. Bunu Türkçe ve Kürtçe dergiler izlemiş, bunların başlangıçtaki söylemleri, ihmal edilen reformları yapmak şeklinde Kürt ve Kürtçülük tabirlerini kullanmaktan özenle kaçınmışlar ve bunun yerine *doğuculuk* tabirini kullanmışlardır.⁸² Bu dergi yaklaşık on yıl sürecek olan Kürtçe yayınların başlangıcını oluşturmuş ve *Dersim İsyanı*'ndan itibaren Türkiye'de Kürtlerin kendilerini ifade ettiği ilk yayın olmuştur. Bu gelişme aynı zamanda daha sonraki yıllarda etkili olmaya başlayan *doğuculuk* akımının da başlangıcı olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda küçük fakat etkin bir grup olan Kürt entellektüellerin meydana getirdiği *doğuculuk* akımının ortaya çıkmasında Musa Anter ve arkadaşlarının çıkardığı, doğunun geri kalmışlığını anlatan *İleri Yurt* gazetesi bu açıdan önemli bir gelişme olmuştur.⁸³ Daha önceki yıllarda, 1954'te *Şark Postası* Diyarbakır'da, 1955'te *Henek* dergisi Ankara'da, *Miya Farkin* gazetesi Silvan'da, 1957'de *Dersim* dergisi Ankara'da ve *Ceride-i Dersim* gazetesi de İstanbul'da yayın

⁷⁹ Hür, a.g.e., s. 181.

⁸⁰ İlhan Akbulut, *Devlet Terörizm ve Ülke Bölücülüğü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990, s.100

⁸¹ Tank Ziya Ekinci, *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2010, s. 7.

⁸² Kılıç, a.g.e., s.166.

⁸³ *İleri Yurt* gazetesi *Kırk Dokuzlar*'ın tutuklanması sonucu kapatılmıştır. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2111.

hayatına başlamıştır. ⁸⁴ Bu yayınların dışında 1958'de Diyarbakır'da kurulan *İleri Yurt* gazetesinde Anter'in Kürtçe *Kımıl* şiirinin yayımlanmasının ardından Kürtler gündemin önemli bir konusu haline gelmiştir. Daha sonraki yıllarda Kürtlerin özellikle basın-yayın alanında çalışmaları yoğunlaşmış ve bu süreçte birçok dergi çıkarılmıştır. ⁸⁵ Böylece bir zamanlar yok denecek kadar az olan Kürt milliyetçilerinin sayısı bu şekilde artmaya başlamış ve Kürt hareketinde de niteliksel ve niceliksel yönden bir artış meydana gelmiştir. 1958'de *İleri Yurt* gazetesinde Anter'in *Amma Ne İleri Yurt* adlı hiciv sütununda *Kımıl* adlı Kürtçe şiire en büyük itiraz şiirin Kürtçe yazılmış olmasından kaynaklanmıştır. ⁸⁶

Anter, "Yarasalar" başlıklı yazısında *Kımıl* adlı şiiri yayımladıktan sonra 1959'un Temmuz ayında "Devletin hukuki ve siyasi nizamlarını yok edici mahiyette neşriyatta bulunduğu iddiasıyla savcılığa celbedilir."⁸⁷ *Kımıl* şiirinin yayımlanmasından sonra ulusal basında ortaya çıkan, "Kürtlerin yeniden kımıldanmaya başladıkları", "Doğu illerimizden birinin merkezinde çıkan bir gazetede anlaşılmaz

sebeplerle Kürtçe bir şiir neşrediliyor"⁸⁸ ve "...Bir soru da benden: Bu gazeteye kim kağıt veriyor"⁸⁹ şeklindeki tepkiler üzerine olay yerelden ulusal düzeye taşınmıştır. Fakat Ödemiş'te yayınlanan *Cephe* isimli gazete Diyarbakır'a ve Anter'e; "*İstanbul gazeteleri kıyamet koparıyor. Diyarbakır'da çıkan İleri Yurt gazetesi Kürtçe bir şiir neşretmiş. Bakın Küstaha. Genelevlere kadar 'Welcome' diye Amerikanca yazılan memleketimizde, Kürtçe şiir Garbilik şerefimize dokunuyor...*"⁹⁰ ifadeleriyle destek vermiştir. Bu olay 1938'de meydana gelen *Dersim Olayları*'ndan 'eri sesi çıkmayan Kürt milliyetçilerinin, üzerlerindeki ölü toprağını atmaya karar verdiklerinin işareti olarak kabul edilmiştir. İlk tedbir olarak Kürtçülük ile ilgili tüm yayınların yasaklanması yönünde bir mahkeme kararı çıkartılmıştır.

d. Kırk Dokuzlar Olayı

DP iktidarının son yıllarında ortaya çıkan çeşitli antidemokratik uygulamalar muhalefet cephesini iyice büyütülmüştür. Böylesi bir ortamda Kürt Hareketi'nde de ülkenin içinde bulunduğu iç dinamiklerinin yanında dış konjontürün de etkisiyle bir kıpırdanma başlamıştır. Önceden *Kımıl Olayı* gibi gelişmeleri yakından izleyerek, sol aydınların yanında çeşitli Kürt aydınlarını da izlemeye alan DP'nin bu olaylar karşısındaki tutumu; "*Ekonomik ve siyasal çözümsüzlüğü perdelemek ve toplumun dikkatini başka yere çekmek için bu elle tutulur bir neden*" olarak değerlendirilmiştir.⁹¹ Bu süreçte Kürt Sorunu ile ilgili en önemli gelişme *Kırk Dokuzlar Olayı* olarak bilinen olay olmuştur. Bu olay, DP döneminin son yıllarında meydana gelen aynı zamanda ülkenin içinde bu-

⁸⁴ 1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, s. 33-34.

⁸⁵ Kurubaş, a.g.e., s. 11.

⁸⁶ *Kımıl*, can yoldaşı "süne" ile birlikte, tüm Cumhuriyet tarihi boyunca bir türlü baş edilemeyen bir hububat zararlısıydı. Kürtçe şiirin teması da şuydu: Siverek'li bir kız, kımıl zararlısı tarafından samana döndürülmüş bir torba buğdayı çerçiye götürüyor, çerçi buğdayın işe yaramadığını görünce, buğdaya karşılık mal veremeyeceğini söylüyordu. Kızcağız da yüzyıllardır gelenek olduğu üzere, üzüntüsünü bir türküyle dile getiriyordu: "Dağa tırmandım amca, zavalı dağ mahzunlaştı/Arpa olgunlaştı amca, buğday un ufak oldu biçare/Kımıl geldi amca, kafil halen de zavalı/Buğdayı yedi,geride samanı bıraktı zavalı...." Yazar (Musa Anter) yazının sonunda şiirin kahramanı kızı şöyle diyordu: "Üzülme bacım, seni kımıl, süne ve sömürenlerin zararından kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık" diyerek Kürtler ile devletin uygulamaları hakkında benzeşim yolu ile bir bağlantı kurmuş oluyordu. Bkz. Çamlıbel, a.g.e., s. 37-38.

⁸⁷ *Milliyet*, 2.7.1959; 1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, s. 33.

⁸⁸ *Cumhuriyet*, 6.9.1959.

⁸⁹ *Ulus*, 19.9.1959.

⁹⁰ *Cephe*, 22.9.1959. Ödemiş Belediyesi Meclisi, *Kırk Dokuzlar*'dan biri olan Eski bayındırlık Bakanı Şerafettin Elçi'ye hizmetlerinden dolayı "Fahri Hemşerilik Beraati" ve Ödemiş şehrinin altın anahtarını vermiştir. Bkz. Çamlıbel, a.g.e., s. 20.

⁹¹ Özer, a.g.e., s. 564.

lunduğu ekonomik temelli iç sorunlar ile 1958'de Irak'ta yaşanan darbe gibi dış dinamiklerden önemli ölçüde etkilenmiştir.

Dış konjonktür bakımından 1958'den sonra Irak'taki Kürt hareketinin yeniden canlanmaya başlaması, Türkiye'deki Kürt Hareketi'nin gelişmesinde ve örgütlü eylemlere başlamasında önemli rol oynamıştır.⁹² 14 Temmuz 1958'de Irak Kralı Faysal'ın, General Abdülkerim Kasım tarafından kanlı bir darbeye tahttan indirilmesinden sonra İran'da kurulan *Mahabad Cumhuriyeti*'nin önderlerinden olup, 1947'de Cumhuriyet yıkıldıktan sonra önce Irak'ta sonra Sovyetler Birliği'nde gözetim altında tutulan Molla Mustafa Barzani'nin Irak'a dönüşü, Irak'lı Kürtleri büyük ölçüde cesaretlendirmiştir. 8 Mart 1959'da General Şevvaf adlı bir Arap generalin Abdülkerim Kasım'a karşı Musul'da başlattığı ayaklanma Barzani tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Barzani, ayaklanmacıları kurşuna dizdikten sonra kendisine yardım eden Arap aşiretlerini de dağıtmıştır. Olaylar sırasında Türkmenlerin ölmesi ve Barzani'nin de giderek güçlenmeye başlaması Türkiye'de etkisini hissettirdi. Böylece Türkiye'nin esas endişesi, Irak'a dönen ve Kürt Hareketi'ni yeniden başlatan Molla Mustafa Barzani'nin eylemlerinin Türkiye'yi de etkilemesi ve Türkiye'deki Kürtlerin de benzer bir şekilde harekete geçebileceği şeklinde olmuştur.

Barzani'nin Kuzey Irak'a dönmesi ve büyük gösterilerle karşılanması, örgütsel çalışmaları daha çok Barzani paralelinde ve sınırlı düzeyde olan Türkiye Kürtleri arasında özellikle Kürt aydınları arasında etkili oldu ve küçük boyutlu da olsa çeşitli Kürt hareketlerini başlattı.⁹³

Ayrıca, Irak'ta Barzani'nin ayaklanmasını izlemek amacıyla Menderes'in izni ile Kazım Öztürk adlı vatandaşın Irak'a gönderildiğinin devletin istihbarat raporlarında yer aldığı da iddia edilmiştir.⁹⁴ Irak Devrimi'nin beklenmedik açılardan Kürt milliyetçiliğini geliştirdiğini söylemek gerekir. Irak'ta 1958'de değiştirilen rejim sonucunda oluşturulan yeni Irak Anayasası'na "Irak'ın Arap ve Kürt halkından ibaret olduğuna" dair bir hükmün konulmuş olması Türkiye'deki Kürt Milliyetçilerini de cesaretlendirmiş oldu. İstanbul ve Ankara'daki çeşitli Kürt milliyetçisi gruplar harekete geçerek doğulu gençlerle toplantılar yaparak, hükümetten Türkiye radyolarında Kürtçe yayın yapılması, Kürtçe gazete çıkarılması gibi taleplerde bulundular.⁹⁵ Böylece Türkiye'de Kürtçülük akımlarının ivme kazanmasında Eri- van Radyosu'nun Kürtçe yayınları kadar Irak'taki 1958 Darbesi ve Barzani'nin karizmatik kişiliği de etkili olmuştur.⁹⁶ Irak'taki bu darbe sonucunda Barzani'nin Kuzey Irak'a dönmesi sonucunda Türkiye'de de bir takım üniversiteli Kürt gençleri içerisinde zamanla Kürt haklarına karşı duyarlı olan bir aydın katmanı oluşmaya başlamış ve bunlar arasında yavaş yavaş duygusal bir milliyetçilik akımı gelişme-göstermiştir.

Irak'taki 1958 Darbesi ve sonucunda devam eden olaylar Kerkük'teki Türkmenler için Komünistler ile Kürtlerin güç birliği büyük bir tehlike oluşturmuştur. 1959 yılının Haziran ve Ekim aylarında Komünistlerin Kerkük'te olaylar başlatarak birçok Türk'ü öldürmelerine ve işyerlerinin tahrip edilmesine neden olan 14-16 Temmuz 1959 tarihli *Kerkük Katliamı*'na Kürtler de karışmışlardır.⁹⁷ Irak'ta yaşanan bu olaylar dünyada olduğu gibi

⁹² Erol Kurubaş, *Sevr ve Lozan Sürecinden 1950'lere Kürt Sorunun Uluslararası Boyutu*, Cilt: 1, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 202.

⁹³ Özer, *a.g.e.*, s. 565; Akyol, *a.g.e.*, s. 132.

⁹⁴ Çiçek, *a.g.e.*, s. 18.

⁹⁵ Akbulut, *a.g.e.*, s. 100.

⁹⁶ Kılıç, *a.g.e.*, s. 166.

⁹⁷ *A.g.e.*, s. 149.

Türkiye'de de basın yayın organlarında yer almıştır. Türkiye'nin tepkisi Dışişleri Bakanlığı nezdinde çeşitli girişimlerle protesto edilmiş ve Bakanlar Kurulu tarafından da "14-16 Temmuz 1959 tarihleri arasında Kerkük'te vukubulan hadiselerle alakalı resim, film ve sair dökümanların Türkiye'ye sokulmasının ve dağıtılmasının men edilmesi; Dahiliye Vekaletinin 7/9/1959 tarihli ve A.1/91173-3/85402 sayılı yazısı üzerine, 5680 sayılı kanunun 31 inci maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 2/10/1959 tarihinde kararlaştırılmıştır."⁹⁸ şeklinde ilgili yayınlara yasaklama getirilmiştir.

1959'da Kürtlerin, Kerkük'teki Türkmenlere yönelik katliam boyutunda yapmış olduğu öldürmelerinin yankıları Türkiye'de de Kürtlere karşı tepki uyardırmış ve *İleri Yurt Dergisi*'nin kapatılmasına sebep olmuştur.⁹⁹ O günlerde "Alman Generali Rommel" lakablı CHP Niğde Milletvekili emekli asker Asım Eren, meclis kürsüsünden Irak'taki Türkmenlere karşı Türkiye'deki Kürtler ile ilgili olarak dönemin başbakanı Adnan Menderes'e; "Irak Kürtlerinin, Irak'ta Türkmen soydaşlarımıza yaptığı baskı, zulüm veya öldürme olaylarından dolayı, Türkiye'deki Kürtlere karşı aynıyla mukabele yapacak mısınız"¹⁰⁰ diye sormuştur.

Bu gelişmeler sonucunda basında çıkan "102 üniversiteli Kürt, Kürtlük iddiasında bulundu"¹⁰¹ haberine göre, CHP Niğde Milletvekili Eren'in tutumunu protesto etmek için bir kısım Kürt öğrenciler Başbakan, Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı, Diyarbakır Baro Başkanı ile ABD, Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere gibi büyük devletlerin büyükelçiliklerine olayları kınayan birer telgraf çekmişlerdir. CHP Meclis Grubu'na çekilen ikinci telgrafta ise, Eren'in Kürt vatandaşlarını tehdit eden ifadesi karşısında CHP'nin tepki-

siz kalması hayretle karşılandığı belirtilmiştir. Telgrafın altında "Türkiye Kürtleri" imzasının olması durumu daha da şüpheli hale getirdiğinden, hem bu gelişmeyle ilgili hem de Kürt Sorunu tartışmalarına yayın yasağı getirilmiştir.¹⁰² Bu olaylar üzerine 1940'lı yıllarda CHP'nin bölge müfettişi Avni Doğan, "Tehlike Çanı" başlıklı yazı dizisinde "Kürtçülük tehlikesinin arttığını" yazmış ve Barzani'nin Kuzey Irak'taki çalışmalarına dikkat çekmiştir.¹⁰³ Bu şekilde Barzani'nin *Kürt Birleşik Demokrat Partisi* açıkça aktivitelerine devam ederken, Türkiye Kürtleri de kendileri için ulusal bir kahraman olarak gördükleri Barzani'ye gizlice yardım ettiği bu dönemde gündeme gelmiştir.¹⁰⁴

Hükümetin, bu olaylardan sonra Millî Emniyet Hizmetleri (MAH)'ne emir vererek bir "Kürt Raporu" hazırlamasını istediği, MAH'da İçişleri Bakanı Namık Gedik'e hitaben 31 Temmuz 1959 tarihinde bir operasyon raporu hazırladığı, bu raporda hükümete, Kürt öğrenci gençliğinin duygusal tepkilerini siyasal amaçlarla kullanmak için Kürtçü komünist bir tehlike olarak göstermeyi ve bu amaçla 1.000 ile 2.500 kişilik bir Kürt grubunun "tenkil" edilmesini önerdiği iddia edilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰² Çamlıbel, a.g.e., s. 16-18; 1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, s. 32-33; Ayşe Hür, "Kimil Olayından 49'lar Davası'na", <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/kimil-olayindan-49lar-davasina/1205/> Erişim: 06.12.2015.

¹⁰³ Vatan, 19-23.11.1958.

¹⁰⁴ Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Çev.: Fikret Başkaya, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 394; Rouleau, a.g.m., s. 3.

¹⁰⁵ Gezici, a.g.e., s. 167; Çamlıbel, a.g.e., s. 23. Bu raporlardan bazı bölümler 1961'de kurulan sol muhalif haftalık *Yön Dergisi*'nde, yayınlanmıştır. *Yön Dergisi*'nin haberine göre: "Şube: B II, Gizli/ Ankara, T.C. 31 Temmuz 1959 MAH.217, Rs. Şube: II Sayın Dr. Namık Gedik Dahiliye Vekili Yüksek huzurumuza bir rapor takdim ediyorum: Bizce malum ve endişe vermeye başlayan duruma müdahale için kanuni bir fırsat zuhur etmiştir. Meselenin siyasi bir aksülamel yapması hatıra gelebilir. Fakat ortada hukuki bir dayanak olduğu gibi bir daha fırsat zuhuru da müşkül olabilir. Kanaatimce evvela işi kat'iyen gizli tutup sonra bir komünist mevzu olarak ele almak mümkündür. saygılarımla arz ederim. M. Em.

⁹⁸ Resmi Gazete, Sayı: 10337 (21 Ekim 1959), Karar Sayısı: 12199.

⁹⁹ Kılıç, a.g.e., s.166.

¹⁰⁰ Hür, a.g.e., s. 183; Özer, a.g.e., s. 565.

¹⁰¹ Akşam, 15.4.1959.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın "Kürtlerden bin tanesini Taksim Meydanı'nda sallandırırım ki diğerlerine ibret-i alem olsun" sözüne karşılık, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ise "Türkiye'nin dışarıdaki itibarı Ermeni meselesi ve Rumlara karşı yapılan 6-7 Eylül saldırıları dolayısıyla zaten kötü, buna bir de Kürtleri eklemeyelim" şeklinde tepki göstermiştir. Başbakan Menderes ise 50 kişilik bir idam listesi ile yetinmeye karar vererek bu şekilde "yumuşak" bir planın yürürlüğe konulmasını sağlamış oldu. Daha sonra Çankaya'da Bayar'ın başkanlığında toplanan devletin zirvesinin aldığı karar doğrultusunda, MAH raporlarında sakıncalı görülen ve değişik illerde ikamet eden 50 Kürt, 17 Aralık 1959'da gözaltına alınmıştır. Cumhurbaşkanı Bayar, gözaltına alınan Kürtlerin asılmalarından yana tavır sergilediği iddia edilmiştir.¹⁰⁶ Başbakan Menderes de

Uluslararası Para Fonu (IMF)'nden beklediği krediyi alamayınca, el altından basın yoluyla Sovyetler Birliği'ne gidebileceği blöfünü yayımlamıştır. Yine Menderes, ABD'nin dikkatini çekmek ve komünizmin Kürt gençleri arasında yayılmasını önlemek için bunun bir komünist hareket olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Kutlay'a göre, ekonomik olarak rahatlamak için tertip edilen bu olayın arkasında iddia edildiği gibi bir örgüt yoktur. Bu şekilde Türkiye'de resmi çevrelerin de asıl endişesi, 1958 Irak İhtilali'nden sonra Irak'a dönen ve tekrar Kürt hareketini başlatan Barzani'nin eylemlerinin, Türkiye'yi etkilemesi, Türkiye'deki Kürtlerin de benzer taleplerle harekete geçmesidir. İşte bu nedenle Irak Kürtlerine tanınan hakların Türkiye'deki Kürtleri de etkileyeceği varsayımı tutuklanmalar için bir gerekçe oluşturmuştur.¹⁰⁷

Aralarında bazı yedek subayların da yer aldığı *Kırk Dokuzlar Hareketi*'nin, II. Dünya Savaşı sonrasında ilk belirgin Kürt Hareketi olduğunu belirten Kılıç'a göre, 1950'den sonra ülkedeki Kürt aydınlar arasında Kürtçülük bu şekilde hareketlenmiş, dışarıdaki *Hoybun*'cular ile temaslara başlanılmış ve çeşitli yer altı çalışmaları ile gizli basılan Kürtçü yayınlar bölgede dağıtılmıştır. Yine Kılıç'a göre, o dönemin genel havasını Erivan radyosundan yapılan Kürtçe yayınlarda yaka-

Hız. Rs. Y. Ziya Selşik (imza). "Milli Emniyet Teşkilatı Islah Edilmelidir", *Yön*, Sayı: 78 (25 Eylül 1964), s. 4. Ziya Selşik, 1959 yılında komünistlerin Kürtçülük faaliyetlerinde aktif rol oynadıklarını belirterek, bu raporların neşredilmemiş olmaması, bize ait olmayan usul meselesi derken mektupta geçen cümlelerin *Yön* ile bilinmeyen şifahi temaslara geçmiş bazı fikirlerin karşılığı mahiyetinde olduğunu ve bunların bir muğalata sermayesi olarak kullanıldığını belirterek şu şekilde ifade etmiştir: "O tarihlerde ve ondan sonraki devirlerde komünistler, Kürtçülük faaliyetlerinde aktif birer rol oynamışlardır ve Bu deliller, cereyan etmekte olan mahkemelerde ortaya konulmuştur. Türkiye Komünist Partisinin, şark bölgesi hakkında planları öteden beri bugün de malumdur. Hiç kimseye hakikat olmayan bir isnad yapılmamıştır. Devlet Emniyet Teşkilatı, daima Türk Devletinin olan tezinin yanında yer alır. Bizim söyleyeceğimiz ondan ibarettir. Ziya Selşik, Milli Emniyet Hizmet Reisi". "Komünist Olmayan Hiç Kimseye 'Sen Komünistsin' denmemiştir", *Yön*, Sayı: 81 (16 Ekim 1964), s. 4.

¹⁰⁶ Çamlıbel, *a.g.e.*, s. 99, 164. Ayşe Hür, Celal Bayar ile ilgili bazı iddiaların doğru olmadığını Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Bayar Gürsoy'dan bu konuda bir mektup aldığını ve Gürsoy'un görüşlerini; "Celal Bayar'ın Gürsel hakkındaki kanaati olumlu değildi. Kendisinden bir rapor hazırlamasını istemiş, hazırladığı raporu beğenmemişti. Bayar'ın beğenmediği rapor, son günlerde Abdülmelik Fırat'ın bahsettiği, Cemal Gürsel'in "Bin Kürdü sallandırmalı" dediği rapor olmalı. Bu

ifadeler Bayar'a ait olmuş olsaydı, 27 Mayıs darbesinden sonra kurulan Yassıada mahkemelerinde bu sözler dava konusu olurdu. Bu fikir babam Celal Bayar'a değil, o sırada genelkurmay başkanı olan Cemal Gürsel'e aittir." şeklinde ifade ettiğini belirtmiştir. Ayşe Hür, "Kürtleri imha etmek" fikri kime aitti?", <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/kurtleri-imha-etmek-fikri-kime-aitti/1446/> Erişim: 06.12.2015.

¹⁰⁷ Kutlay, 21. *Yüzyıla Girerken Kürtler*, s. 551-552; Hür, *a.g.e.*, s. 185-186; Çamlıbel, *a.g.e.*, s. 23; Tutuklananlar içerisinde, 1 Binbaşı, 1 Yedek Subay olmak üzere 6 subay, 2 doktor, 3 tüccar, 4 avukat, 2 gazeteci, 1 mühendis, 1 muhasebeci, 1 işçi, 1 memur, 1 fabrikatör ve 27 öğrenci bulunmaktadır. Bkz. Tan, *a.g.e.*, s. 328-333; Tori, *a.g.e.*, s. 233.

lamak mümkündür ve bazılarının başkaldırısı Türkiye'deki Kürtçüleri tahrik ve teşvik etmiştir.¹⁰⁸ Kendisi de *Kırk Dokuzlar Hareketi* üyesi olan Ekinci'ye göre bu olay *Dicle Öğrenci Yurdu*'nun faaliyetlerinden sonra kamuoyunda yankı yaratan bir olay olmuştur.¹⁰⁹ Tutuklananlar arasında bulunan diğer bir isim Dr. Naci Kutlay'a göre, tutuklanan 49 Kürt aydın organize değillerdi ve arkalarında bir örgüt bulunmuyordu, bu kişiler "demokratik Kürt kültür haklarını ve eşit vatandaşlığın uygulanmasını istiyorlardı."¹¹⁰ Polisin iddiasına göre Bitlis bağımsız milletvekili Ziya Şerefhanoglu'nun evinde üzerinde el yazması Arap harfleriyle "Kürt İstiklal Partisi" yazan birkaç sayfalık bir tüzük taslağı bulunmuş, ayrıca bazı üniversite öğrencilerinin üzerinde ve ev aramalarında Barzani'nin resimlerine rastlanmıştır. Ancak, olayın. Tutuklama kararını Ankara'daki askeri savcılık istemiş, tutuklananlar İstanbul Harbiye'deki hücrelere konulmuştu. Aslında daha çok kişinin tutuklanması gündeme gelmiş fakat Harbiye'de 40 hücre olduğu için, geriye kalan 10 kişinin tutuksuz yargılanması kararlaştırılmış, bu arada sanıklardan Ankara Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisi Mehmet Emin Batu'nun mide kanamasından ölmesiyle geriye 49 kişi kalmıştır. Şimşir'e göre ise, tutuklananlar 1958 yılında kurulan illegal *Kürt İstiklal Partisi*'nin kurucularıydı. Bunlara yöneltilen suçlamalar da Irak'taki çeşitli örgüt ve kadroları ile temas kurmak, Kürtçülük amaçlı toplantılar yapmak ve yabancı devletlerin müzaheretini (yardımı) ile Türkiye'yi bölmektir.¹¹¹ Bu şekilde *Kırk Dokuzlar Olayı* ile Türkiye, Barzani destekli bir Kürtçülüğün varlığından haberdar olmuştur.¹¹² *Kırk Dokuzlar Olayı* diye ortaya çıkan gelişme, Kürt

Sorunu'nu tekrar canlandırmış ve kamuoyunun gündemine taşımıştır. Bu aşamada siyasi ve ideolojik olarak Kürtçülük faaliyetlerine karışanlara yönelik operasyonlara başlanmış ve dört buçuk ay süren tutukluluk halinden sonra tutuksuz yargılamalara devam edilmiştir.

Bu süreçte CHP'nin *Kırk Dokuzlar Davası*'na yönelik ciddi bir tepkisi olmamıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'ni yapan darbeciler tarafından 26 Ekim 1960'ta çıkarılan genel aftan *Kırk Dokuzlar*'ın yararlanmasına izin verilmemiştir. Yaklaşık on dört aylık tutukluluk döneminin ardından davanın görülmesine 3 Ocak 1961 tarihinde başlanmış ve sanıkların tutuksuz yargılamalarına karar verilmiştir. Tüm sanıklar 30 Nisan 1964'te beraat etmiş, ancak savcının itirazı üzerine karar Askeri Yargıtay tarafından bozulmuştur. 1965'te suç vasfı değiştirilerek dava yeniden görülmüş ve sanıklar, Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) silahlı kalkışma ile ilgili olan 125. madde ile yargılanması yerine TCK'nın 141. ve 142. maddelerine istinaden yani "yabancı devletlerin müzaheretini ile milli duyguları yok etmeye ve zayıflatmaya matuf cemiyet kurmaktan" on altı ay hapis, beş ay on gün sürgün cezası almışlardır. Askeri Yargıtay bu kararı da bozunca dava Askeri Yargıtay Daireler Kurulu'na gitmiş, ancak karar kesinleşmeden dava zaman aşımına uğramış ve *Kırk Dokuzlar* kurtulmuştur. Böylece DP dönemi, *Kırk Dokuzlar*'ın tutuklanması ve yargılanması olayı Kürtlerin bakış açısından, tarihteki en önemli yargılamalardan birisi olmuştur.¹¹³

CHP'nin, *Kırk Dokuzlar* olayına ilişkin "Doğuda eski devir hortluyor" diye yaptığı propagandanın, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nde DP'nin aleyhine kullanıldığını belirten Abdülmelik Fırat, Menderes'e bu durumu sorduğunda; "*Ben de biliyorum, bunda hiçbir şey yok ama bir istihbarat teşkilatı bu operasyona girişmiş, bir kalemede*

¹⁰⁸ Kılıç, a.g.e., s.163-166.

¹⁰⁹ Ekinci, *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*, s. 7.

¹¹⁰ Kutlay, a.g.e., 30.

¹¹¹ Şimşir, a.g.e., s. 515.

¹¹² Kaya Ataberk, *Türk Siyasetinde Kürt İslamcılar*, 2. Baskı, İleri Yayınları, İstanbul, 2015, s. 170.

¹¹³ Fuller - Barkey, a.g.e., 37; Kutschera, a.g.e., s. 394.

elimizin tersiyle vurup bir kenara itemeyiz. O zaman töhmet altında kalırız. Bakalım mahkemeye verecekler, ne çıkacak"¹¹⁴ dediğini ifade etmiştir. McDowall'a göre, *Kırk Dokuzlar*'lardan birisi olan Sait Elçi'nin, duruşmada Kürtlerin kişisel ve kolektif haklarını savunması eğitilmiş Kürtler arasında büyük bir ulusal duyarlılığın yükselmesinde etkili olmuştur.¹¹⁵ Çoğu küçük burjuva aydını olan *Kırk Dokuzlar*'ın önemli bir yanı da homojen bir yapıda olmamaları ve aralarındaki fikir ayrılığı olmasıydı. Aralarındaki asgari ortaklık, Kürt haklarının savunulması olmuştur. İçeride "sağcı" ve "solcu" şeklinde ayrılması sonucu, Kürt hareketi siyasi olarak ilk kez sol bir çizgiye çekilmiştir. Bir yanda kurulu düzeni savunan "ağa milliyetçiliği", bir yanda da Kürt halkının özgürleşmesini amaçlayan ve aynı zamanda Kürt hareketinin modernleşmesi anlamında da gelen "aydınlanmacı" bir hareket ortaya çıkmıştır. Çağdaş kimlik anlayışı bakımından bu küçük grup hem eylemleriyle hem de sorgu ve yargılamalarda "Kürtlerin Varlığı" ve "Kürt Kimliği" gibi konuları savunmuşlardır.¹¹⁶ Böylece Kürt entellektüellerinin "gözlerinin açılmasını" sağlayan *Kırk Dokuzlar Olayı*, yönetimdekilerin aksine üstü örtülen Kürt Sorunu'nu yeniden hem de daha bilinçli bir biçimde gündeme getirmiştir.¹¹⁷ DP'nin yönetimi altında geçen on yıllık dönemde *Kırk Dokuzlar Olayı*'nın dışında

bundan daha önemli başka bir olay geliş(e)memiştir. Bu yönüyle *Kırk Dokuzlar Olayı* Türkiye'li Kürtlerin tarihinde en önemli siyasi bir olay ve kırılma noktası olmuş, bu yönüyle daha sonraki dönemlerde meydana gelen çeşitli Kürt hareketlerini ideolojik ve siyasi yönden hazırlayıcı bir etki yapmıştır. *Kırk Dokuzlar Olayı* daha sonraki dönemlerde Canip Yıldırım, Musa Anter, Naci Kutlay, Şerafettin Yıldırım, Faik Bucak ve Ziya Şerefhanoglu gibi Kürt düşünce ve siyaset isimlerini çıkarmıştır.

SONUÇ

DP döneminde günlük çıkarları doğrultusunda, bir siyasi partiden diğerine geçişlerini sürdüren Kürtler, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne kadar 1945-1960 döneminde CHP ve DP olmak üzere iki temel partide siyaset yapmışlardır. Türkiye'nin bu çok partili sisteminde Kürtler arasında da zamanla ayrışma ve bölünmeler olmuştur. DP döneminde Kürt aşiretleri, DP'nin iktidara gelmek ve iktidarını devam ettirmek için toplumun çeşitli kesimlerinin desteğini sağlamaya yönelik genel tolerans zeminini çok iyi değerlendirmişlerdir. Böylece DP döneminde, Atatürk tarafından zayıflatılan ve koparılan aşiret bağlarının yeniden kurulduğu ve bu odakların eski güçlerine yeniden hakim oldukları bir süreç yaşanmıştır. Bu şekilde ağırlıklı ve ezici çoğunlukla DP'de siyaset yapan Kürtlerin yanında CHP'de siyaset yapan Kürtler de olmuştur. Bu durum, Kürtler'in toplumsal ve ekonomik yapısında baskın (dominant) bir özellik gösteren çeşitli özelliklerden; özellikle de içinde bulunduğu feodal yapıdan ve bu yapının iktidarlar ile olan ilişkisinin politik yönünden kaynaklanmıştır. Bu çerçevede DP, kurulduğu 1946 yılından itibaren, iktidarda olduğu 1950-1960

¹¹⁴ CHP'nin ve daha sonra 27 Mayıs 1960 Darbesi'ni yapanların işine gelen 1959'da hazırlanan "Doğuda halk silahlanıyor" raporu, MAH ile birlikte çalışan Özel Harp Dairesi'nin tarafından 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne giden süreçte DP'yi sıkıştırmak için hazırlandığı iddiaları için bkz. Akkaya, *a.g.e.*, s. 236. Nitekim darbeden sonra yörenin önde gelen 55 ağası DP'ye oy verdikleri için MBK tarafından Sivas'a sürgün edilmişlerdir.

¹¹⁵ McDowall, *a.g.e.*, s. 537.

¹¹⁶ Kutlay, *a.g.e.*, s. 31; Tan, *a.g.e.*, s. 333-334, 364; Ekinci, *Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar*, s. 151.

¹¹⁷ Çamlıbel, *a.g.e.*, s. 8, 169.

yılları arasında, özellikle de 1950 seçim sürecinde ve 1957 yılından sonra Kürtlerle ilgili gelişmelere hep duyarlı olmuştur. Bu amaçla, Kürt isyanlarının merkezi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi esas alınarak 1927'de kurulan *Umumi Müfettişlik* kurumu DP'deki etkin Kürtçü milletvekillerinin çabaları sonucu 1952'de kaldırılmıştır.

1950-1960 yılları arasındaki ülke genelinde olduğu gibi doğu ve güneydoğu bölgelerine de büyük bayındırlık faaliyetlerinin götürüldüğü DP döneminde, Kürt sorununa ilişkin olarak önceki dönemlerde görülen rapor hazırlama geleneğinin aksine soruna ilişkin resmi nitelikli herhangi bir rapor hazırlama ya da yazdırma ihtiyacı duyulmamıştır. Böylece DP döneminde, sorun bir asayiş sorunu olarak görülmemiş, daha serinkanlı ve demokratik bir tutumun sergilenmesi soruna ilişkin ciddi bir şekilde algı değişimine yol açmıştır. Bu algı değişikliğindeki en önemli unsur, sorunun demokratik ve liberal yöntem ve yönetimlerle aşılabileceğinin düşünülmesi olmuştur. Bu nedenle sorunun çözümünde farklı mantık ve uygulama ile hareket edilmiştir. Bu çerçevede

Bu açıdan bakıldığında 1950-1960 arasında DP, bu türlü uygulamaları ve oy nedeniyle Kürtlere ve yaşadıkları bölgeye ilişkin sergilediği aşırı müsamaha ile Kürt aydınları arasında Kürt Kimliği'ne ilişkin siyasi ve ideolojik nitelikli bilinçlenmenin tek parti dönemine göre daha fazla ve serbestçe ifade edilmesine imkan sağlamıştır. Bu durum Kürt Sorunu'nda eski dönemlere göre bir "yumuşama" dönemine geçildiğini ortaya koymaktadır. Bunun sonucunda, 1950-1960 dönemi haricinde devletle daimi bir çatışma süreci yaşayan Kürtler, bu yönüyle DP döneminde *Kırk Dokuzlar Olayı*'nın dışında, kültürel ve siyasi gelişim yönünden olumlu bir dönem geçirmişlerdir. Yine DP döneminde Kürtler ile ilgili başka bir önemli gelişme de Kürt kökenli üniversite gençliğinin

öncülük ettiği *Dicle Talebe Yurdu*'nun faaliyetleri olmuştur. Bu yurdun faaliyetleri sonucunda 1955 yılından itibaren bir Kürt ulusal kimliği etrafında Kürtçü bir kadro oluşmuş ve gizli Kürt cemiyetleri kurma yoluna da gidilmiştir. Bu şekilde Kürt entelektüel hareketin yavaş yavaş oluşmaya başladığı DP döneminde, *Dicle Talebe Yurdu*, "Kürtlük Bilinci"nin yeniden tanımlanmasında önemli rol oynamıştır.

DP döneminde, Kürt Sorunu ile ilgili olarak; tek parti döneminde sürgün edilenlerin bir kısmının yurtlarına geri dönmesine izin verilmesi, hatta DP'den vekil olmalarına da imkan sağlanması, yasaklı bölgelerin imara açılması ve Umum Müfettişliklerin de kaldırılması en önemli gelişmeler olmuştur. Böylece Kürt Sorununa yönelik DP'nin bu uygulamaları, daha sonraki dönemlerde, zaman zaman gündeme gelen, hatta günümüzde Kürt Sorunu'nun çözümüne yönelik olarak, kamuoyunda olumlu ve olumsuz yönde çeşitli eleştirilere muhatap olan, bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilmesine öncelik veren "çözüm süreci" ya da "barış süreci" olarak da ifade edilen politikalar ve yaklaşım tarzı ile benzerlik göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 1900'den 2000'e *Kronolojik Kürtler*, (2000). İstanbul: Serler Matbaacılık.
- Ahmad, Feroz, (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev.: Sedat Cem Karadeli, İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları.
- Akbulut, İlhan, (1990). *Devlet Terörizm ve Ülke Bölücülüğü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Akkaya, Ahmet Yaşar, (2014). *Türkiye'de Darbeler ve Azınlıklar*, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Aköz, Emre, "Menderes'in Kürt Çözümü", <http://arsiv.sabah.com.tr>
- , "Celal Bayar'ın Kürt Sırrı", <http://www.sabah.com.tr>
- Akşam, 15.4.1959.

- Akyol, Mustafa, (2006). *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Anter, Musa, (1999). *Hatıralarım*, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Ataberk, Kaya (2015). *Türk Siyasetinde Kürt İslamcılar*, İstanbul: İleri Yayınları.
- Baban, Cihat, (1970). *Politika Galerisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A), Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (1950-1960). 030.18.01.
- Bayrak, Mehmet, (2013). *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Ankara: Özge Yayınları.
- Bozarslan, Hamit (2008), "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Ed.: Tanıl Bora - Murat Gültekin, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brunessen, Martin Van, (2009). *Kürdolojinin Bahçesinde*, İstanbul: Vate Yayınevi.
- Cumhuriyet*, 6.9.1959.
- Çamlıbel, Yavuz, (2015). *49'lar Davası*, İstanbul: Siyam Kitap.
- Çay, Abdülhalük, (2010). *Kürt Dosyası*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çiçek, Nevzat, (2010). *27 Mayıs'ın Öteki Yüzü Sivas Kampı*, İstanbul: Ladin Yayınları.
- Demir, Eyüp, (2005). *Yasal Kürtler*, İstanbul: Tevn Yayınları.
- Ekinci, Tarık Ziya, (2004). *Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- , (2010). *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Eroğul, Cem, (1990). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Fuller, Graham E. - Barkey Henry J., (2013). *Türkiye'nin Kürt Meselesi*, Çev.: Hasan Kaya, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Gezici, Aytekin, (2013). *Kürt Tarihi*, Ankara: Tutku Yayınevi.
- Heper, Metin (2010). *Devlet ve Kürtler*, Çev.: Kadriye Göksel, İstanbul: Doğan Kitap.
- Hür, Ayşe, (2015). *İnönü ve Bayar'lı Yıllar (1938-1960)*, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- , "Kürtleri İmha Etmek' Fikri Kime Aitti?", <http://arsiv.taraf.com.tr>
- , "Kimil Olayından 49'lar Davası'na", <http://arsiv.taraf.com.tr>
- İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958, (2012). Der.: Mesut Yeğen, Ankara: Dipnot Yayınları.
- İşbecer, Okan, "Bilmemek Ayıp Değil Öğrenmemek Ayıp", <http://www.turksolu.com.tr>
- , "Şeyh Sait'in Torunu Öldü", <http://www.turksolu.com.tr>
- Jongerden, Joost, (2008). *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler*, Çev.: Mustafa Topal, İstanbul: Vate Yayınevi.
- Kılıç, Altemur, (2007). *Büyük Kürdistan Küçük Türkiye*, Ankara: Akasya Kitap.
- Kirişçi, Kemal - Gareth, M. Winrow, (2010). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Çev.: Ahmet Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kürt Meselesi'nde Algı ve Beklentiler*, (2011). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, Cemil, (2010). *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kutlay, Naci, (2012). *Kürt Kimliği'nin Oluşum Süreci*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- , (2011). *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, İstanbul: Peri Yayınları.
- Kurubaş, Erol, (2004). *1960'lardan 2000'lere*

- Kürt Sorunun Uluslararası Boyutu*, Cilt: 2, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- , (2004). *Sevr ve Lozan Sürecinden 1950'lere Kürt Sorunun Uluslararası Boyutu*, Cilt: 1, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kutschera, Chris, (2001). *Kürt Ulusal Hareketi*, Çev.: Fikret Başkaya, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Laçiner, Ömer, (1991). *Kürt Sorunu Henüz Vakit Varken*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Mcdowall, David, (2004). *Modern Kürt Tarihi*, Çev.: Neşenur Domaniç, Ankara: Doruk Yayınları.
- Milliyet*, 2.7.1959.
- Muradoğlu, Abdullah, "Menderesle Erdoğan'ın Kesiştiği Nokta", <http://www.yenisafak.com>
- Özer, Ahmet, (2009). *Türkler ve Kürtler*, İstanbul: Hemen Kitap Sis Yayınları.
- Resmi Gazete*, Sayı: 634, Yayın ve İlan Tarihi: 16.7.1927.
- , Kanun No: 2510, Sayı: 2733, Kabul Tarihi: 14.6.1934, İlan Tarihi: 21.6.1934.
- , Sayı: 7564, Kabul Tarihi: 15.7.1950; İlan Tarihi: 24.7.1950.
- , Sayı: 7880, Kabul Tarihi: 3.VIII.1951, İlan Tarihi: 9.VIII.1951; Kanun No: 5826.
- , Sayı: 8270, Kabul Tarihi: 21.XI.1952, İlan Tarihi: 29.XI.1952.
- , Sayı: 10337 (21.10.1959), Karar Sayısı: 12199.
- Rouleau, Eric (1959). "Le Probleme Kurde Source de Conflit", *Le Monde Diplomatique*.
- Strohmeier, M, Heckmann L. Yalçın, (2014). *Kürtler Tarih, Siyaset, Kültür*, Çev.: Atilla Dirim, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şahinler, Menter, (1988). *Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Şimşir, Bilal, (2009). *Kürtçülük II (1924-1999)*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Tan, Altan, (2011). *Kürt Sorunu*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tori, (2005). *Kürtler*, İstanbul: Doz Yayınları.
- Ulus*, 19.9.1959.
- Vatan*, 19-23.11.1958.
- Yavuz, Turan, (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yeşiltuna, Serap (2015). *Atatürk ve Kürtler*, İstanbul: İleri Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Mustafa - Doğaner, Yasemin, "Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar", <http://www.ait.hacettepe.edu.tr>
- Yön*, Sayı: Sayı: 78 (25 Eylül 1964); Sayı: 81 (16 Ekim 1964).
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, (1988). Cilt: 7, İstanbul: İletişim Yayınları.